

ПОЛТАВСЬКА ДЕРЖАВНА АГРАРНА АКАДЕМІЯ
ПОЛТАВСЬКА ДЕРЖАВНА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА
ДОСЛІДНА СТАНЦІЯ ІМЕНІ М. І. ВАВИЛОВА
ІНСТИТУТУ СВИНАРСТВА І АГРОПРОМИСЛОВОГО
ВИРОБНИЦТВА НААН

Історико-бібліографічна серія
"Постаті аграрної та біологічної науки Полтавщини:
факти, документи, бібліографія"
Книга 13

**В. М. НАГАЄВИЧ, В. М. САМОРОДОВ,
М. П. СОКИРКО, А. М. ШОСТЯ**

ЗВИТЯЖЕЦЬ

НАУКОВОГО СВИНАРСТВА

О. П. БОНДАРЕНКО

(1884–1937)

*На посвяту вікопомних подій 2020 року –
100-річчя заснування Полтавської державної
аграрної академії та 90-річчя Інституту свинарства
і агропромислового виробництва НААН України*

Науковий редактор В. М. Самородов

Полтава
«Дивосвіт»
2021

УДК 636.4 (092) Бондаренко
Н 16

Історико-бібліографічна серія "Постаті аграрної
та біологічної науки Полтавщини: факти, документи,
бібліографія" заснована доцентом Полтавської державної
аграрної академії В. М. Самородовим у 2005 р.

Р е ц е н з е н т и:

В. П. Рибалко, доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН і РАН, головний науковий співробітник Інституту свинарства і агропромислового виробництва НААН;

С. О. Усенко, кандидат біологічних наук, професор кафедри, завідувачка кафедри технологій дрібного тваринництва Полтавської державної аграрної академії.

Нагаєвич В. М., Самородов В. М., Сокирко М. П., Шостя А. М.
Н 16 Звитяжець наукового свинарства О. П. Бондаренко (1884–1937) /
За наук. ред. В. М. Самородова. – Полтава : Дивосвіт, 2021.
– 100 с.

ISBN 978-617-633-283-1.

На широкий джерельний базі відтворено життя і науковий доробок видатного діяча зоотехнії та освіти другої половини XIX – середини XX сторіччя, організатора сільськогосподарської дослідної справи, доктора с.-г. наук, професора Олександра Пилиповича Бондаренка. Розробник засадничих теоретико-практичних основ свинарства (годівля, розведення, селекція), він був ініціатором створення першої вітчизняної породи свиней сального напрямку продуктивності (миргородської). Уперше викладено найбільш повний перелік публікацій ученого, літератури про нього.

Для широкого кола науковців, аспірантів, докторантів, викладачів, працівників наукових інформаційно-бібліотечних установ, шанувальників аграрної історії України.

*На посвяту 100-річчя заснування Полтавської державної
аграрної академії та 90-річчя Інституту свинарства
і агропромислового виробництва НААН.*

УДК 636.4 (092) Бондаренко

© Нагаєвич В. М., 2021.

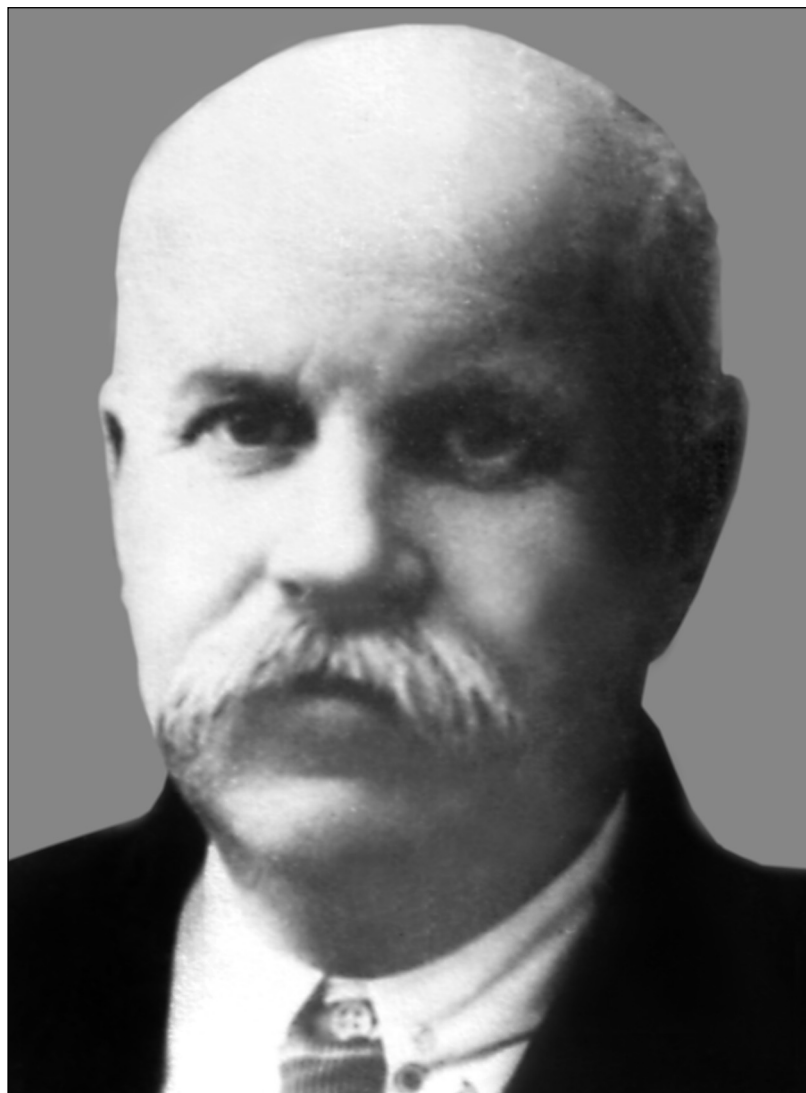
© Самородов В. М., 2021.

© Сокирко М. П., 2021.

© Шостя А. М., 2021.

© Дивосвіт, оригінал-макет, 2021.

ISBN 978-617-633-283-1.

О. Пилипенко.

*Олександр Пилипович Бондаренко
(1884–1937)*

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Історія науки не може обмежуватися вивченням розвитку ідей – однаковою мірою вона повинна торкатися живих людей із їхніми особливостями, талантами, залежністю від соціальних умов країни та епохи.

С. І. Вавилов

Шановний читачу!

Велич таланту науковця проявляється в багатьох гранях сприйняття його напрацювань. Десятками років, а то й цілими століттями вивіряється його спадщина, її прикладне або теоретичне значення. Усе це має прямий стосунок до постаті доктора сільськогосподарських наук, професора Олександра Пилиповича Бондаренка (1884–1937).

Його ім'я вже багато років приваблює до себе вчених-тваринників, а надто тих, хто працює в галузі свинарства. Адже він вважається засновником наукового ведення цієї важливої для України, без перебільшення, національної складової агропромислового комплексу.

Про цього талановитого вченого написано чимало. Та в переважній більшості – це невеличкі біографічні розвідки або окремі згадки з історії виведення миргородської породи свиней – першої вітчизняної породи сального напряму продуктивності. Цілісної монографічної праці про цього вченого ще не було. Так само, як не було зібрано хронологічного покажчика праць О. П. Бондаренка й літератури про нього.

Пропонована книга – це по суті перша спроба найбільш повного осмислення досить короткого, але творчого та багатого на здобутки життя науковця. Її появі у світ сприяли знакові ювілейні дати в аграрній історії України. Саме 100 років то-

му, у 1920 р., заснована Полтавська державна аграрна академія, а у 1930 р. – Інститут свинарства і агропромислового виробництва НААН. До родоvodu кожної із цих установ причетний герой цієї книги – О. П. Бондаренко.

Крім зазначених річниць, постать Олександра Пилиповича дотична й до 155-річчя Полтавського сільськогосподарського товариства. Саме воно створило першу в Україні постійно діючу (з 1884 р.) наукову аграрну установу – Полтавську сільськогосподарську дослідну станцію імені М. І. Вавилова Інституту свинарства і агропромислового виробництва НААН. Роботі в ній Олександр Пилипович присвятив 15 років життя, здійснивши тут найголовніші зі своїх напрацювань.

У пропонованій праці О. П. Бондаренко постає як невтомний шукач наукової істини, у якому сильна і яскрава особистість гармонійно поєднується з вихованою та інтелігентною людиною. Висвітлюючи різні аспекти життєвого шляху героя, ми намагалися показати його феноменальну цілеспрямованість та працьовитість. Навіть у найважчих умовах наш герой зміг добитися найкращих здобутків, залишаючись при цьому людиною глибокою, не змілілою душею в буремні 30-і роки ХХ століття. І хоча вже після його смерті радянські каральні органи хотіли зробити з О. П. Бондаренка "ворога народу", таке страшне звинувачення аж ніяк не пристало до нього. У пам'яті всіх, хто знав Олександра Пилиповича, він залишився людиною честі та гідності. У цьому він був носієм кращих чеснот українського національного духу.

Тому будемо дуже раді, якщо вдячні нащадки О. П. Бондаренка сприймуть книгу не тільки з точки зору професійних чи наукових міркувань, але і як черговий внесок для вшанування пам'яті свого великого земляка.

Автори

О. П. БОНДАРЕНКО (1884–1937) – У ДЗЕРКАЛІ ЖИТТЯ Й ЗООТЕХНІЧНОЇ НАУКИ

У науковій творчості завжди повинні існувати окремі особистості, які у своєму житті або в певний момент перебувають на позначці вище середнього рівня. І ці видатні люди в більшості наукових відкриттів не можуть бути замінені колективною роботою багатьох.

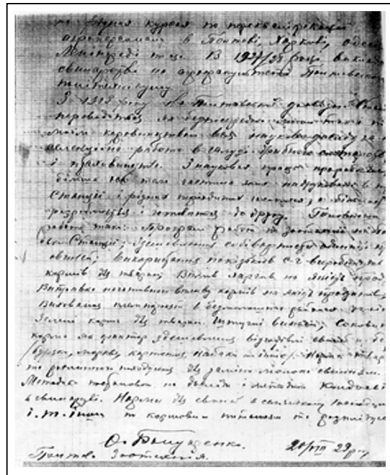
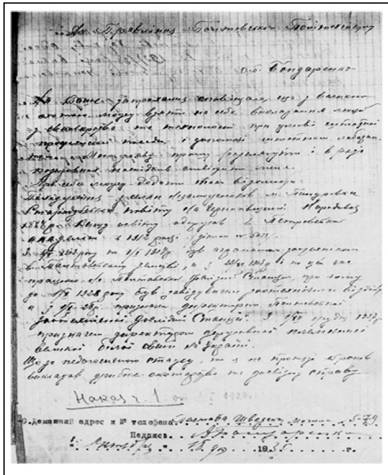
В. І. Вернадський

Це про таких, як Олександр Пилипович Бондаренко, батько української літератури – преславний полтавець Іван Котляревський писав: "...Був парубок моторний і хлопець хоч куди козак". І дійсно – місцевість, де він уперше побачив світ, була віддавана адміністративним центром Шептаківської сотні легендарного та уславленого Стародубського козацького полку. Нині більшість його земель входить до складу Росії, а від давніх часів це була етнічна українська територія. Згодом – повіт Чернігівської губернії аж до 1917 р., коли українці Стародубщини зажадали бути в складі Української Народної Республіки, але згодом більшовики силою й багнетами відрізали цю територію від України й приєднали до нинішньої Росії.

Саме в цих славетних козацьких краях 29 травня (10 червня за новим стилем) 1884 р. в селі Шептаки Стародубського повіту Чернігівської губернії народився Олександр Пилипович Бондаренко [4]. Про це в метричній книзі Христо-Рождественської церкви записано: "Родители: Стародубского уезда мест. Понуровки собственник Филлип Терентиев и Анастасия Михайловна Бондаренко. Восприемники при рождении: Московской губ. Подольского у. с. Ям. Собственник Александр Си-

меонов Горский и Костромская мещанка Параскева Борисовна Свемникова" [15].

Разом із цим у літературі вказане й інше місце народження О. П. Бондаренка – хутір Узруй, нині село Новгород-Сіверського району Чернігівської області [22]. Існують суперечності й стосовно соціального стану батьків майбутнього вченого. Щодо цього сам Олександр Пилипович зазначав, що походив із незаможної селянської родини [4]. Натомість дехто з його біографів наголошував, що його батько працював робітником на спиртзаводі [22].

Безцінні сторінки автобіографії О. П. Бондаренка [4]

Як минуло дитинство вченого, майже жодних даних наразі не існує. Відомо лише одне: спочатку Олександр навчався в сільській (народній) школі, а далі – у повітовій, яку закінчив у 1902 р.

Свою першу спеціальну освіту він здобув, закінчивши Новозибківське середнє сільськогосподарсько-технічне училище (нині – Новозибківський технікум Брянської державної сільськогосподарської академії) [4, 15,

22]. Від 1875 р. сільськогосподарське відділення цього училища готувало агрономів, одним із яких і став після закінчення училища в 1906 р. Олександр Бондаренко. Того ж року вступає на навчання до одного з найпрестижніших вищих навчальних закладів тогочасної Росії – Московського сільськогосподарського інституту (нині – Російський державний аграрний університет "Московська сільськогосподарська академія імені К. А. Тимірязєва"). Тоді тут могли навчатися лише ті молоді люди,

*Московська сільськогосподарська академія імені К. А. Тимірязєва
– головна будівля, сучасний вигляд*

батьки яких мали земельні наділи. З огляду на це, слід відкинути твердження деяких біографів О. П. Бондаренка про те, що його батьки були незаможними селянами.

Щоб глибше зрозуміти витoki високої професійності О. П. Бондаренка, нагадаємо, що його навчав унікальний професорсько-викладацький склад. Багатьох із тогочасних лекторів нині зараховують до числа класиків аграрної науки. Перш за все це стосується Є. О. Богданова, В. П. Горячкіна, В. Р. Вільямса, О. Г. Дояренка, Д. М. Прянішнікова, І. О. Стебута, О. Ф. Фортунатова [24]. Усі вони читали лекції студенту Олександру Бондаренку, і саме завдяки їхньому впливу сформувався його світогляд.

До вступних іспитів абітурієнти Московського сільськогосподарського інституту набору 1906 р. допускалися на початку серпня. Для вступу до відділу сільського господарства потрібно було скласти письмові роботи з російської мови й математики. Іспит із фізики того року рада інституту скасувала. Спершу за результатами конкурсу зараховувалися (у порядку отриманих іспитових оцінок) сини землевласників і тих вступників, які успішно закінчили землеробські училища [24]. Тому, гадаємо, в О. П. Бондаренка проблем із зарахуванням не було.

Навчання в інституті розпочиналося 15 вересня й безперервно тривало до 15 липня. Після цього була 60-денна практика. Вона проходила або на селі, або на дослідній станції. Канікул у нашому сьогоденні розуміні в той час не було. Здобувши практичні навички, студенти знову поверталися до аудиторних занять. Крім того, починаючи з 1907 р., велику увагу надавали роботі в різноманітних товариствах та гуртках. Серед них великою популярністю користувався агрономічний гурток із вивчення українських губерній. У ньому активно працював однокурсник О. П. Бондаренка, наш відомий земляк, згодом – учений-аграрій у галузі економіки та організації сільського господарства, майбутній президент Української Головної Визвольної Ради Кирило Осмак. Інший не менш відомий однокурсник О. П. Бондаренка, життя якого теж пов'язане з Полтавою, а нині всесвітньо знаний натураліст і академік Микола Вавилов, був активним

М. І. Вавилов

членом декількох різних гуртків. Що ж стосується Олександра Бондаренка, то, на жаль, така інформація не відома, хоч, найімовірніше, він не відставав від своїх згаданих вище колег. Не виключаємо, що Олександр міг бути членом наукового гуртка, що діяв при кафедрі спеціальної зоотехнії, яку очолював професор М. І. Прідорогін.

Саме під його керівництвом О. П. Бондаренко виконав свою першу наукову роботу [15]. Цікавим є й те, що студенти інституту повинні були володіти знаннями з різних дисциплін (у навчальному плані їх було 23), починаючи з "Богослів'я" й закінчуючи "Сільськогосподарським будівельним та інженерним мистецтвом". Уже далі вони визначалися зі своєю фаховою спеціалізацією й поглиблено вивчали саме її. При цьому все трималося на предметній системі. Тому кожний, хто в той час навчався в інституті, мав можливість складати іспити за власним індивідуальним планом. Це було дуже зручно, особливо для тих, хто мусив заробляти собі на життя. Підсумком навчання були Державні іспити, які приймала особлива комісія. Лише після їх складання студент допускався до практичної роботи в маєтках [24].

Починаючи з 1911 р., Олександр працював завідувачем відділення в маєтку князя Голіцина. Цього ж року він був практикантом із земської агрономії Чернігівського губерньського земства. Ще студентом О. П. Бондаренко проводив дослідження з вівчарства, якому велику увагу приділяв професор М. І. Прідорогін. Випускню роботу виконав на тему "Отчет про агророботу в Решетилковском участке Полтавской губернии" [4]. З огляду на це можна зробити висновок, що на Полтавщину він міг приїздити як студент-практикант із 1907 р. під час літніх практик.

Саме тоді О. П. Бондаренко здійснив цілу низку експериментів, спрямованих на вдосконалення в Полтавській губернії місцевих сокільських та решетилівських

овець методом схрещування їх із вівцями каракульської породи. Останніх за ініціативою Полтавського сільсько-го товариства періодично доставляли в Полтавську губернію ще з 1881 р. з Бухари [23]. Це були дуже актуальні експерименти, адже в той час на Полтавщині неабияк розвивалося саме вівчарство. Саме тому поліпшенню племінних і продуктивних якостей грубововняних сокільських та решетилівських овець і присвятив свою діяльність майбутній вчений.

Навесні 1912 р., закінчивши Московський сільсько-господарський інститут зі званням агронома, Олександр Бондаренко приїхав на Полтавщину, де обійняв посаду агронома Полтавського повітового земства по Решетилівській ділянці № 2 [4]. Вона охоплювала 5572 земельні господарства, які були розташовані на території Братешківської, Демидівської та Решетилівської волостей. Місцем його проживання було містечко Решетилівка. Тут він мешкав разом із родиною – дружиною М. Бондаренко та маленькою донечкою, яка народилась у 1910 р. На жаль, про їхню подальшу долю нічого не відомо.

Працюючи на цій посаді, О. П. Бондаренко проявив себе як різнобічний фахівець, який розумів, що розвиток високопродуктивного тваринництва без міцної кормової бази нічого не вартує. Тож не дивно, що з того часу його улюбленою фразою стали слова: "Не кінь возить, а корм".

Як ділянничний агроном Полтавського повіту, О. П. Бондаренко брав активну участь у нарадах повітового земства. На них він палко закликав селян змінювати підходи до своєї праці. Наведемо його думки, виголошені на нараді, яка відбулася 5 квітня 1913 р.: "...Пора уже отказать от трафатетной пассивной работы. ...Пора распространять свою деятельность на экономическую сторону хозяйства..." [19, с. 69]. Слова, виголошені більш ніж 100 років тому, актуальні й для сьогодення.

Працюючи на Решетилівщині, Олександр Бондаренко зарекомендував себе не тільки як талановитий аграрій, а і як умілий організатор. У 1912 р. він першим в Україні заснував у містечку Решетилівка Товариство з обробки, фарбування та реалізації смушків. Із цього приводу на сторінках журналу "Хуторянин" зазначалось: "По своей идее это не предприятие, а посильная помощь населению. В основу положен принцип доверия совместной работы. Вы нам приносите свой товар, а мы его поможем вам сбыть... Не буду отступать от истины, если скажу, что прибыль хозяевам доходит до 100 %. Самым лучшим показателем является уже то, что после первых же расчетов предубежденность и скептицизм начали растаивать и уже обращаются с просьбой принять "в общество" кошары на будущую весну" [2, с. 650].

У грудні 1913 р. здібного неординарного фахівця помітили й запросили на посаду завідувача відділу зоотехнії першої на теренах України та Росії постійно діючої аграрної наукової установи – Полтавської сільськогосподарської дослідної станції (нині – Полтавська державна сільськогосподарська дослідна станція імені М. І. Вавилова Інституту свинарства і агропромислового виробництва НААН). Слід відзначити, що систематичні роботи зі свинарства почалися тут від 1911 р. Саме це й стало початком зоотехнічного відділу цієї ушлявленої установи. Згодом, у 1913 р., додалися дослідження щодо каракульських овець. Але оскільки власних тварин не було, то як свиней, так і овець брали "напрокат" у населення, та й умови для проведення експериментів були дуже обмеженими. Відділ мав один маленький, усього на 16 голів свинарник і ще меншу кошару для овець. Досить обмеженою була й кількість землі – усього 1,5 га.

Усе це не зупинило О. П. Бондаренка, який цілеспрямовано та плідно пропрацював тут понад 15 років. Спо-

чатку проявив себе як фаховий агроном. Адже від 1 листопада 1914 р. до 1 березня 1915 р. очолив Горбанівське насіннєве господарство Полтавського сільськогосподарського товариства, яке діяло тоді при станції. Згодом, у квітні–листопаді 1915 р., Олександр Пилиповичу довелося навіть виконувати обов'язки директора станції. Цю посаду він обіймав перед мобілізацією до лав війська. Перша світова війна відірвала його від улюбленої роботи до 1 квітня 1918 р. [4].

Працюючи завідувачем зоотехнічного відділу дослідної станції, Олександр Пилипович, окрім вирішення багатьох наукових проблем, уперше в Україні започаткував плановий розвиток вітчизняного наукового свинарства [15]. Перші експерименти О. П. Бондаренка були спрямовані на вивчення придатності різних видів кормів під час відгодівлі свиней, з'ясування дії температури зовнішнього середовища на її ефективність та проведення за нормами чи "вволю" [10]. Крім дослідів у свинарстві та вівчарстві, О. П. Бондаренко започаткував наукові дослідження, спрямовані на раціональну годівлю та утримання коней [15]. У цей час усі зазначені напрями діяльності відділу почали розширюватися та поглиблюватися [10].

З весни 1918 р. робота О. П. Бондаренка та його колег спрямовується на вирішення найважливіших питань розвитку тваринництва – вівчарства та птахівництва, а особливо – свинарства як однієї з найпріоритетніших галузей у тваринницькій роботі станції. За особистим визначенням Олександра Пилиповича, разом із цим розпочалися "...мытарства и борьба за существование..., ибо идея о значении животноводства в сельском хозяйстве ... недостаточно осознана" [10, с. 47].

Під час планування програми робіт зоотехнічного відділу станції науковець наголошував, що у зв'язку зі скороченням площ пасовищ виникла нагальна потреба у

вивченні організації природних та штучних випасів, а головне – методів стійлового утримання овець.

З огляду на це слід зазначити, що молодий завідувач відділу звернув увагу науковців на те, що починаючи ще від 1912 р. на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції вперше на теренах Росії почали використовувати штучні випаси для овець. При цьому було встановлено, що тварин можна утримувати, зовсім не маючи природних пасовищ, якщо завести сіяні пасовища. Для цього науковець запропонував сіяти жито, вико-овес, кукурудзу, після них провести повторні посіви, а вже згодом – вирощувати люцерну [10]. По суті, це був аналог зеленого конвеєру.

Характеризуючи вівчарство Полтавщини початку ХХ ст., О. П. Бондаренко відзначав: "Еще со времен Петра I полтавская овца сокольская и решетиловская пользовались большой известностью как производительницы смушков. В довоенное время наши смушки расходились по всей бывшей Российской империи, и на Лейпцигском рынке в Германии и во Франции играли крупную роль как предмет вывоза из России. В 1923 г. было вывезено более 200 тысяч смушков и 28 тысяч пудов шерсти. На Всеукраинском Совещании по опытному делу было принято постановление наладить работу по изучению сокольской и решетиловской пород овец и улучшению их смушков, и молочном направлении путем подбора, ухода и содержания, устроив при отделе животноводства Полтавской станции племенной рассадник обоих пород. С осени 1924 г. приступили к работе" [10, с. 6].

Під керівництвом О. П. Бондаренка на станції розпочалися дослідження з покращення сокільської породи овець шляхом метизації її тварин каракульськими баранами. Із цього приводу М. О. Савченко-Більський зазначав: "Поліпшення сокільської вівці ведеться двома методами. Ос-

новний метод, що ведеться Полтавською зоотехнічною станцією в кооперації із Земорганами, – метод відбору молодняка з ліпшим стандартним смушком. Другий метод – метизації із сірим каракулем, який до цього часу ще не завозився на Україну. На кінець минулого року Добробут завіз із Бухари 46 сірих маток та 15 баранів. Усіх маток та 5 баранів Добробут безкоштовно відпустив Полтавській зоотехнічній дослідній станції. Усі досліди будуть проведені під керівництвом дослідної станції" [21, с. 43].

Великий обсяг наукових робіт за безпосередньої участі О. П. Бондаренка здійснено в галузі птахівництва. У 1925 р. за розпорядженням Народного Комісаріату Земельних Справ УСРР (Наркомзему УСРР (УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка, така назва існувала від 10.03.1919 р., пізніше згідно з Конституцією 1937 р. порядок слів у назві республіки змінено на Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР)) на станції відкрито розплідник племінних свійських птахів. Він мав на меті вивчення місцевих та закордонних порід, їх продуктивність та розповсюдження серед селянських господарств [5]. У 1924 р. цьому передував великий обсяг будівельних робіт. Побудовано 8 приміщень загальною площею близько 1 тис. м². Крім цього, облаштовані нові дротяні вольєри площею більш ніж 2 га, 10 інкубаторів різних систем, американські "містечка" для курей. Дослідами охопили понад 1 тис. голів птиці (кури, гуси, качки).

Що ж до тематики зазначених наукових досліджень, то, за свідченням О. П. Бондаренка, вона була дуже різноплановою: "Разработка вопросов яйценоскости, выхода и качества яйца, вопросов кормления и откорма птицы, а также общие вопросы разведения, улучшения, скороспелости, вывода молодняка, а следовательно, и улучшения качества птицы нашего района и входит в

ближайшие главнейшие задачи Зоотехнического отдела Полтавской опытной станции по птицеводству" [5].

Велась також селекційна робота з місцевими породами курей Полтавщини – зозулястими й глинястими. При цьому слід відзначити, що саме О. П. Бондаренко вперше в Україні як науковець вивчив біологічні особливості та продуктивність цих порід. Недарма йому було доручено підготувати доповідь про наукову роботу з птахівництва на Міжнародний конгрес, який мав проходити в Канаді в 1927 р. Узагалі ж досягнуті успіхи дали підстави для проведення Наркомземом УСРР у Полтаві в 1928 р. Першого Всеукраїнського конкурсу з несучості курей [8, 9].

Навесні 1921 р. розпочато дослід з кролями. На створеному розсаднику утримувалися тварини більш як 14 порід. Ці експерименти здійснювалися не лише на запит часу, а й для того, щоб показати населенню, як швидко та ефективно отримувати у власному господарстві зиск від кролівництва. Крім цього, дослід у кролівництві передували завдяки швидкості отриманих результатів розширенню дослідів над свинями [10].

Саме цим тваринам О. П. Бондаренко як організатор дослідної справи із зоотехнії завжди приділяв найбільше уваги. Згідно з Програмою робіт зоотехнічного відділу станції, розробленою вченим, поглиблене вивчення питань свинарства проводилось у двох напрямках – годівлі та утриманні свиней, а також їх селекції шляхом метизації з місцевим безпородним поголів'ям [10, 15].

Значення висновків таких робіт Олександр Пилипович пояснював таким чином: "Уже тогда нами подмечено было благоприятное влияние на качество бекона таких кормов, как вика яровая (*Vicia sativa*), тыква кормовая (*Cucurbita pepo*), свекла кормовая и пр., а с другой стороны выяснилось и отрицательное влияние различных жмыхов, кукурузы, картофеля и пр. Эта сторо-

на дела, то есть качественное влияние кормов на продукцию, естественно должно было интересовать нас, как интересует и сейчас в высокой степени уже потому, что свиноводство Полтавщины, а также и другие продукты животноводства (смушки) пробили себе путь на заграничный рынок" [10, с. 15].

З огляду на це можна з упевненістю сказати, що О. П. Бондаренко був першим серед науковців України, хто детально вивчав вплив годівлі на кількість та якість продукції тваринництва, переважно в царині свинарства. Заслуговує на увагу й питання безмолочного вирощування поросят після їх відлучення. У цей дуже важкий та голодний час було доведено, що в разі дефіциту коров'ячого молока його з успіхом можна замінити кормовою мішанкою, до складу якої входили: ячмінь – 50 %, овес – 25 %, вика – 25 %. Вивчаючи питання вирощування поросят, О. П. Бондаренко висловлював низку проблемних питань, які не втратили своєї актуальності й на сучасному етапі розвитку свинарства. Основні серед них – уведення до раціонів мінеральних кормів, штучних вітамінів, амінокислот, соєвого молока, стандартних комбінованих кормів та інших складових [15]. Пріоритетним для вітчизняної зоотехнічної науки є те, що, працюючи на станції ще задовго до встановлення Всесоюзної "вівсяної" кормової одиниці, О. П. Бондаренко розробив полтавські норми годівлі свиней у відсотках до живої маси. Разом із цим дослідник склав таблиці оцінювання кормів у "ячмінних кормових одиницях" [15]. Вони були дуже зручними й доступними різним за професійною підготовкою фахівцям.

Крім цього, О. П. Бондаренко зробив значний внесок у розробку теорії та практики розвитку племінного свинарства. Їхні результати знайшли своє відображення в перших в Україні підручниках та наукових статтях. Ос-

Агроном Бондаренко. „Альбом по свиноводству“. Видання Полтавського Губземуправління.

Альбом составлен по данным Отдела животноводства Полтавской сельско-хозяйственной опытной станции и состоит из 14 таблиц, которыми иллюстрируются результаты хорошего и плохого кормления свиней, значение для украинского свиноводства крупной белой английской породы, выгодность содержания свиней в теплом помещении, сравнительные результаты кормления свиней по нормам и без норм, техника составления кормовых дач, результаты различных приемов летнего кормления свиней и поросят зеленою люцерною с прибавкою различных-концентрированных кормов и, в частности, кукурузы. Значение в кормлении свиней жмыхов, и, наконец, резкое увеличение дохода от превращения ячменя в продукты свиноводства сравнительно с продажей его в виде зерна. Альбом заключается двумя таблицами-сводками, изображающими главнейшие положения свиноводства в отдельных картинках, в виде антитез: что не должно делать и что должно делать, чтобы свиноводство шло успешно и выгодно; таблицы эти носят заголовки: как хозяйничает плохой хозяин и как хозяйничает хороший. Таблицы составлены в общем вполне общедоступно и наглядно. Большая часть их изображает в очень удачной компановке результаты работ Отдела Животноводства станции.

Благодаря реальности и определенности основного материала иллюстрируемые таблицами положения получают неотразимую, так сказать, обязательную убедительность. Как показывает приведенный перечень, содержание таблиц достаточно полно охватывает важнейшие стороны свиноводства. Некоторые таблицы, как, напр., № № 5 и 6, на темы о значении теплого помещения и о технике составления кормовых дач страдают по сравнению с прочими или недостаточной убедительностью (№ 5), или некоторою догматичностью (№ 6), быть может, в связи с самым характером тем. Заключительные сводные таблицы будучи очень хороши по мысли не во всех своих частях-картинках одинаково удачны; недостаточно, напр., отчетливыми и демонстративными являются изображения № № 2 и 8 на таблице 13-й и № 1—на таблице 14-й; на последней, кроме того, под заголовком, что хороший хозяин взвешивает свиней раз в 2 недели изображены специальные весы для взвешивания животных—идеи для мелкого хозяйства пока еще слишком далекие. Таблицы сделаны в несколько красок и выполнены и общим вполне порядочно; лишь отдельными кусочками попадаются не совсем удачные места, напр. рисунок листьев красного клевера на табл. № 9, или неудачные, да по существу и лишние изображения образцов ячменя, овса и особенно вики.

Приведенные незначительные замечания не лишают, конечно, альбома интереса и довольно важного значения в распространении правильных знаний по свиноводству, отрасли, экономически очень важной. Следует пожалеть, чтобы он, как весьма полезное пособие, нашел себе надлежащее место в библиотеках сел.-хозяйственных учебных заведений и всякого рода сельских библиотек и читалнях.

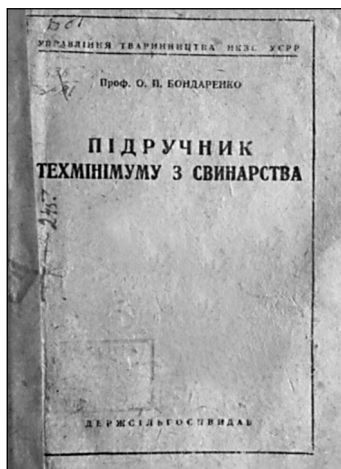
г. Харьков, 12 февр. 1924 г.

И. Пахомов.

*Перше визнання наукових успіхів О. О. Бондаренка
— рецензія на його "Альбом по свиноводству". 1924 р.*

новними серед його тогочасних праць слід назвати такі: "Альбом по свинарству" (1924), "Які свині розводити та чим і як їх годувати" (1925), "Рябая миргородская свинья" (1936), "Породи свиней" (1940) [15,22]. Окремі з них, такі, наприклад, як "Підручник технімуму з свинарства" (1934), виходили величезними накладками в декілька десятків тисяч примірників. Його планувалося перекласти українською мовою та чотирма мовами світу [25].

Для вирішення питань щодо розведення племінних тварин Олександр Пилипович у 1918 р. організував при зоотехнічному відділі станції перший в Україні племрозплідник свиней великої білої англійської породи. У 1920 р. цей розплідник значно розширив свою роботу. Було відкрито 5 повітових племрозплідників, загальна кількість тварин у яких становила більше 40 голів. Крім цього, 15 парувальних пунктів різних повітів Полтавської губернії були забезпечені кнурами. З метою поліпшення свинарства станція продала окремим товариствам та приватним особам до 100 голів племінних тварин за собівартістю й майже стільки ж тварин у ранньому віці подарувала найбіднішим верствам населення. Це все вдалося здійснити при обмежених можливостях. Адже у відділі, крім завідувача, працювали лише два співробітники – старший та молодший наукові працівники, які поєднували свою діяльність разом з іншими роботами. Що ж до О. П. Бондаренка, то і йому доводилося вести силу-си-

*Перший підручник
із свинарства, написаний
О. П. Бондаренком. 1934 р.*

ленну робіт, у тому числі й виконувати обов'язки касира та екскурсовода. Коштів бракувало настільки, що запросити навіть тимчасового працівника не було за що [10].

Та, незважаючи на це, уже у 20-х роках попередні напрацювання у формуванні племінного стада стали основою для подальшої організації племрозплідника "Яківці". О. П. Бондаренко разом зі своїми учнями – М. І. Матійцем

*Хряк Богдан заводу Полтавської
дослідно-зоотехнічної станції*

і В. М. Анісімовим – створили тут перші нові вітчизняні лінії та родини свиней, значно адаптовані до місцевих умов утримання та годівлі. Основними серед них були лінії Богдана, Бурана, Сера Вільямса, Тараса Бульби, Урюка; родини

свиноматок – Гарної-Пані, Нарядної та інші.

Про значну роботу, яку на той час здійснив О. П. Бондаренко на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції, свідчить те, що за період з 1920 по 1923 рр. на "Старому хуторі" були побудовані: цегляний свинар-

*Племінний свинарник,
збудований 1923 р.*

ник для племінних тварин на 70 станків; ізолятор із лабораторією та інші важливі для роботи будівлі. На той час відділ було майже упорядковано Полтавським губземвідділом. Йому пе-

редали більш ніж 90 га землі (господарство "Яківці") з відповідними приміщеннями. Їх капітально відремонтували для потреб заводського свинарства. Саме тут було

*Дослідний свинарник,
збудований 1924 р.*

організовано центральний розплідник великої білої англійської свині на 40 голів маток, з якими велись селекційні дослідження. Це все вражало багатьох фахівців, які вперше приїздили на станцію. Це, зокрема, стосується і її відвідин 10 серпня 1923 р. професорами М. І. Вавиловим та І. В. Якушкіним. У цей час вони цілий день знайомилися з діяльністю установи, побувавши в усіх її відділах. Не оминули видатні науковці й відділу тваринництва, який очолював їхній давній та добрий знайомий О. П. Бондаренко. Професор І. В. Якушкін залишив про це такий запис: "Успіх відділу тваринництва Полтавської станції значний. Міркуємо, що безпристрасна експертиза поставила б племінний розплідник станції (свиня англійська біла) на одне із перших в країні місць. Його склад зробив би честь всеросійській виставці" [28, с. 7].

На користь високого наукового рівня ведення племінної роботи зі свинями в той тяжкий як із політичної, так й з економічної точок зору ситуації наведемо ще один красномовний приклад. Відомий біолог О. О. Любіщев, побувавши в Полтаві, записав у своєму щоденнику таке: "Мне самому показывали в 1925 г. на Полтавской опытной станции замечательного йоркшира Богдана (весом 27 пудов) [1 пуд = 16 кг], за которого было заплачено 30 тыс. рублей золотом" [12, с. 94].

*Професори М. І. Вавилов та І. В. Якушкін (перший ряд у центрі)
серед співробітників Полтавської сільськогосподарської
дослідної станції. Перший
у другому ряду зліва – О. П. Бондаренко. 1923 р.*

Щоб свиначство стало більш прибутковим, як відзначав О. П. Бондаренко, треба розводити таких свиней, від яких є найбільша віддача в господарстві. Для їх селекції потрібні були найкращі племінні тварини. У ті часи це досягалося шляхом імпорту культурних порід свиней з Англії, на що потрібні були значні кошти. Щоб позбутись такої фінансової залежності, за проектом науковця й за безпосередньої участі Наркомзему УСРР створено розгалужену мережу парувальних пунктів та племрозплідників, де утримувались свині культурних англійських порід. Серед таких структур при зоотехнічному відділі Полтавської сільськогосподарської дослідної станції був організований племрозплідник № 1 "Яківці", де розводили велику білу англійську породу свиней. Саме тут уперше в колишньому СРСР, О. П. Бондаренко здійснив оцінювання кнурів за генотипом. Виведені таким чином лінії та родини свиноматок відіграли значну роль у поліпшенні місцевих безпородних свиней не тільки Полтавщини, а й усієї України [15].

Від 1926 р. фахівці зоотехнічного відділу Полтавської сільськогосподарської дослідної станції під керівництвом О. П. Бондаренка здійснили численні експедиції Полтавщиною для проведення обліку поголів'я всіх свиноматок, дорослих тварин та підсвинків. При цьому вони встановили їхню породність. Уже в 1927 р. Полтавська сільськогосподарська дослідна станція вперше після 1917 р. закінчила організацію своїх племінних господарств великої білої свині (500 голів). На цій підставі установа планувала відкрити опорні пункти, розмістивши їх майже по всій Україні.

Представники зазначених вище перших вітчизняних ліній свиней великої білої породи були більш адаптовані до місцевих умов годівлі та утримання. Лінія Бурана (Богдана № 171) бере свій початок від кращих свиней провідних племзаводів Англії. Характеризуючи цих тварин, О. П. Бондаренко зазначав: "...Нащадків Богдана вже понад 10 років розводять у СРСР, і сам Богдан № 171 є продуктом селекційної роботи заводу Полтавської дослідної станції із застосуванням спорідненого розплоду. Кнур Богдан 171 визнаний родоначальником лінії завдяки великій здатності фіксувати в нащадках свої видатні господарсько-корисні ознаки: плодючість, скороспілість, великоплідність, молочність і в корму. Про добре передавання своїх якостей нащадкам можна судити хоча б із того, що навіть у п'ятій і шостій генераціях легко виділити його нащадків серед інших груп тварин. Цінні з економічного боку особливості тварин цієї лінії сприяли їх значному поширенню, і серед інших ліній вони займають перше місце. Кров Богдана 171, одержаного від спорідненого парування, зустрічається у свиней більшості свиногосподарств України" [10, с. 19].

Неперевершеною вважалася й лінія Урюка. Її родоначальником був кнур Тарас № 35. Лінія створена в плем-

розпліднику Полтавської дослідно-зоотехнічної станції під методичним керівництвом О. П. Бондаренка. У 3 роки: жива маса – 356 кг, довжина тулуба – 192 см, обхват грудей за лопатками – 186 см. М'ясо-сальний тип продуктивності. Лінія Урюка, як і лінія Богдана 171, походить від свиней кращих племзаводів Англії.

Крім цих основних ліній, О. П. Бондаренко надавав велике значення добору й підбору під час створення нових родин свиноматок.

Матка № 123 заводу Полтавської дослідно-зоотехнічної станції

Так, свиноматка Гарна № 767 (з родини Ботефорд Купір НВ 7240) походить від кращої за продуктивністю свиноматки Гарної № 16 (багатоплідність – 12–14 поросят, крупноплідність – 1,3 кг).

Жива маса свиноматки у 2 роки – 245 кг. Родина Гарної характеризувалась універсальним типом продуктивності.

Селекція в стаді свиней племрозплідника спрямовувалась на зменшення витрат кормів на одиницю приросту. Олександр Пилипович із цього приводу писав: "Наш штандарт не поступається перед кращими заводами в Англії, а по-деяких лініях навіть перевищує їх. Особливістю свиней нашого заводу є їхня універсальність, яку ми розуміємо так: до 7 місяців свині дають гарний бекон, у 10–11 місяців – напівсальні окорочні продукти, а після року – гарних сальних тварин. Кількість маточного складу заводу сягає 90 штук. Щорічна продукція заводських тварин першого класу – близько 400 штук. Головним чином за нарядами з 1.Х. – 27 року до 3300 голів заводських

тварин. Немає майже округи в межах України, де б не було свиней заводу Полтавської дослідної станції” [10, с. 20].

У грудні 1927 р. при Полтавській сільськогосподарській дослідній станції за пропозицією О. П. Бондаренка відкрилася перша не тільки в Україні, а й у колишньому Радянському Союзі Головна державна племінна книга (нині Державна племінна книга) свиней великої білої породи, яку затвердив Наркомзем у 1928 р. Основним її завданням була реєстрація високопродуктивних племінних тварин. Першим директором Державної племінної книги від 15 грудня 1927 р. до 1 жовтня 1930 р. за сумісництвом працював О. П. Бондаренко. Саме він розробив положення про Книгу та інструкцію про записи племінних тварин і практично власноруч втілював це на практиці. З 1927 по 1930 рр. її співробітники (інспектори) під керівництвом О. П. Бондаренка провели обстеження свиноматок у 175 племгоспах по всіх тогочасних регіонах України. Оцінено понад 9000 голів свиней, з яких до Держплемкниги записали 284 кнури, 1802 матки й 1938 голів молодняка. При цьому оглядались й інструктувались усі господарства колективного, кооперативного й державного секторів із кількістю від 10 племінних тварин і вище. Крім того, учений разом із співробітниками відділу розробив єдиний для всієї України стандарт розвитку племсвиней, підготував до видання перший том племінної книги.

Дуже влучно про згаданий період діяльності О. П. Бондаренка сказав знаний фахівець із зоотехнії Ф. Рюріков: "Організована О. П. племінна книга зі свинарства була результатом і завершенням його великої практичної племінної роботи з відбудови українського свинарства в реконструктивний період і систематичного якісного поліпшення його шляхом поширення величезної кількості племінного матеріалу. Це були переважно плідники,

яких надсилали в різні численні місця УРСР та інших республік Союзу" [20, с. 7]. Отже, можна зробити висновок, що діяльність О. П. Бондаренка мала не суто локальний – полтавський характер, а набула всеукраїнського значення. Крім цього, слід відзначити, що в царині свинарства вчений мав величезний вплив на його розвиток у багатьох республіках колишнього СРСР.

Велику науково-практичну цінність мають дослідження О. П. Бондаренка, спрямовані на створення нових та вдосконалення існуючих місцевих порід свиней. Свого часу, характеризуючи їх, він відзначав: "...Усім відома ця високонога, плоскоребра тварина з горбатою спиною та відвислим задом. Голову має довгу, важку, ледь не на половину тулуба. Щетина довга, жорстка. Масть зазвичай ряба – з білими, чорними та рудими плямами. Завжди напівголодна й кричить цілий день. Улітку знаходиться в багнюці, а взимку заривається в гній. Щодо довжини вух наша проста свиня має назву то довговуха, то коротковуха. Росте проста свиня надто повільно. До року важить близько 5 пудів. На 1 пуд приросту витрачає багато зерна. Добре в неї тільки те, що вона терпляча, не вередлива й плодюча" [10, с. 7].

О. П. Бондаренко першим з учених-зоотехніків України ще в середині ХХ сторіччя вивчив ефективність метизації місцевих свиней кнурами великої білої англійської породи. При цьому він з'ясував, що молодняк великої білої англійської породи в 6-місячному віці мав живу масу 84 кг, метиси (помісі) – 43 кг, а місцеві – лише 28 кг. Вивчаючи питання метизації, Олександр Пилипович звернув увагу на рябих свиней, що розводились у центральних повітах колишньої Полтавської губернії – Миргородському, Хорольському, Лубенському та Полтавському. Найбільше їх було в селян Миргородщини, саме тому майбутня порода й отримала назву миргород-

ської [13]. За результатами проведених спостережень учений дійшов висновку, що метизація місцевих свиней з англійськими культурними породами (йоркширською, беркширською, темворською) розпочалась ще в 1905–1906 рр. Але всі вони велися безсистемно, унаслідок чого утворилась ціла група так званих "кованих" свиней, яких О. П. Бондаренко назвав "миргородські покращені свині". У 1927 р. Олександр Пилипович завіз із колишнього Комишнянського району (сучасний Миргородський район) до Полтавської сільськогосподарської дослідної станції групу таких тварин (10 голів) з метою подальшого їх схрещування з великою білою породою.

У 1929 р. О. П. Бондаренко закупив на Решетилівщині та Миргородщині ще 2 кнурів і 7 свиноматок. Саме із цих тварин і було вкомплектоване перше племінне стадо свиней миргородської породи. Уже пізніше в ньому була створена перша лінія й декілька родин, з яких у подальшому формувалися племінні стада багатьох колгоспів і радгоспів. Це була лінія кнура Камиша 3522 – родоначальника миргородської породи й родини свиноматок: Гречаної 3517, Манушки 3514, Рудої 3504 [13].

О. П. Бондаренко першим вивчив основні біологічні особливості миргородських покращених свиней. Ще в 1921–1922 рр. на Миргородській і Полтавській бойнях він обстежив по 1 тис. голів білих і рябих тварин-кастратів і свинок. Унаслідок такої копіткої та величезної за обсягом роботи вдалося встановити, що рябі свині за однакових умов годівлі та утримання мали на 16–18 % більший вихід жиру порівняно з білими свиньми, на 6–7 л більшим був у них і об'єм шлунково-кишкового тракту. Довжина кишківника в цих свиней була також на 4–8 м більшою, ніж у їхніх ровесників великої білої породи. Характеризуючи цих свиней, Олександр Пили-

пович вказував, що саме завдяки вище наведеним біологічним особливостям миргородські поліпшені свині значно краще перетравлюють грубі корми, які в той час були основою кормової бази, надто у селян-одноосібників. Тому не дивно, що коли в 1923 р. на Всеросійській сільськогосподарській і кустарно-промисловій виставці в Москві миргородські покращені свині (1 кнур, 2 свиноматки та 2 відгодовані кабанчики) були представлені Полтавською сільськогосподарською дослідною станцією, то вони зацікавили не тільки багатьох фахівців, а й велику кількість селян, одержали найвищу оцінку журі виставки в номінації "Місцеві покращені свині". Поява цих свиней сприяла інтенсифікації свинарства не тільки на Полтавщині та в Україні, а й у всьому колишньому СРСР. Наслідком цього стало відродження у 1924 р. виробництва вітчизняного бекону.

Саме в цей період під проводом О. П. Бондаренка та за активної участі науковців Полтавської сільськогосподарської дослідної станції розпочато цілу низку наукових заходів, спрямованих на поліпшення місцевих свиней, удосконалення технології беконної відгодівлі, підготовку відповідних спеціалістів для здійснення цих напрямів тваринництва [15].

Як відзначав О. П. Бондаренко, у 1927 р. правління товариства "Бекон" значно сприяло йому в проведенні наукової розробки з питань беконної відгодівлі. Для цього були виділені кошти на проведення досліджень, а також зарплати двом роз'їзним інструкторам-зоотехнікам. Саме вони вели активну агітаційну роботу серед селян губернії за проведення заходів щодо поліпшення свинарства за рекомендаціями науковців зоотехнічного відділу дослідної станції. Крім того, від "Бекону" надійшла допомога на "видання популярної літератури та наочного приладдя" [6, с. 3].

За досить короткий період напруженої роботи здійснено вагомі напрацювання для нормального та ритмічного функціонування беконної фабрики, відкритої в Полтаві 15 березня 1926 р. Її було засновано Держторгом разом із Полтавською райспілкою [11]. Вона переробляла за рік більше 120 тис. голів свиней на загальну суму 4,5 млн. крб. На той час ця фабрика за потужністю була найбільшою в колишньому СРСР. З нагоди її відкриття до Полтави приїхали численні делегації всеукраїнського рівня, надійшли вітальні телеграми не лише з радянських столиць – Москви та Харкова, а й із європейських – Лондона, Берліна, Копенгагена, де найбільше у світі цінували якісний бекон [15].

З метою підвищення якості бекону О. П. Бондаренко разом зі своїм учнем В. М. Анісімовим уперше у вітчизняній практиці розробив унікальний метод прижиттєвої оцінки якості бекону. Його ідея виникла в уяві О. П. Бондаренка ще в 1914 р., але була реалізована на практиці лише через 10 років. Це дуже творчо здійснив В. М. Анісімов [1]. Уже з 1926 р. він став всебічно реалізовувати метод. Згадана розробка давала можливість визначити якість продукту з урахуванням хімічних, фізико-хімічних та гістологічних показників сала. У колишньому СРСР такі дослідження, надто з використанням гістологічного методу, ніде не проводились. Їх здійснювали лише на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції. Суть досліджень полягала в тому, що на живих свинях методом нескладних операцій здійснювали відбори сала. В отриманих зразках визначали мікроструктуру та концентрацію ненасичених жирних кислот. Усі ці показники враховувались під час відгодівлі свиней тими чи тими кормами. Про ці здобутки О. П. Бондаренко не раз доповідав на різних наукових конференціях у Полтаві, Одесі, Харкові, Воронежі, Москві та Ленінграді [1].

Другим важливим напрямом робіт, здійснених полтавськими науковцями під керівництвом О. П. Бондаренка щодо покращення бекону, було впровадження у виробництво широкої метизації (схрещування) місцевих безпородних маток із кнурами культурних англійських порід. За підтримки Наркомзовнішторгу Полтавське товариство "Бекон" та Укрсільбанк виділяли кошти для придбання племінних кнурів[18]. Це був дуже продуманий організаційно та ефективний економічно крок до інтенсифікації галузі та її спрямування на експорт продукції. Крім того, селянин міг увесь час нарощувати поголів'я свиней, оскільки на них він мав постійний попит. Не менш важливими чинниками беконної справи вважалося зростання грошового та кормового обігів [26].

Завдяки таким організаційним заходам за підтримки окружних організацій і за постійної методичної допомоги О. П. Бондаренка та Б. Г. Левитського та інших співробітників Полтавської дослідної зоотехнічної станції в зоні діяльності Полтавської беконної фабрики за короткий період була організована мережа парувальних пунктів, де утримувались кнури великої білої англійської породи вже не іноземного походження, а вітчизняного – з держплемрозплідника Полтавської сільськогосподарської дослідної станції [11, 18]. Велика кількість племінних плідників дала можливість провести метизацію маточного поголів'я в районі беконної фабрики майже на 80 %. При цьому для відбору кращих тварин при станції створена перша в Україні контрольна станція з беконної відгодівлі, основні методичні принципи роботи якої не втратили свого значення й на сучасному етапі розвитку свинарства. Усе це посприяло беконній спеціалізації свинарства та його інтенсивній розбудові [6,11,26]. Уже в 1926–1927 рр. у Кременчуці побудовано другу на Полтавщині беконну фабрики потужністю 60 тис. голів за

рік [14]. Разом обидві беконні фабрики в 1927–1928 рр. реалізовували на ринки Англії, Італії, Нідерландів, Німеччини, Франції не лише бекон, а й такі делікатеси, як різні за приготуванням окости та солоні свинячі язики, а для широких верств населення харчовий жир [15].

Уся ця продукція високо цінувалась у Європі й за якістю не поступалась іноземній. Полтавський бекон продавали в магазинах Лондона, Ліверпуля, Манчестера. В Італії він був більш популярним, ніж бекон з Аргентини. Тому не дивно, що в 1927 р. на виставці в Парижі м'ясні вироби Полтавської беконної фабрики здобули відзнаку "Гран-прі" [15].

Усе це тішило О. П. Бондаренка, який із гордістю відзначав: "Полтавська беконна фабрика була першою ластівкою в царині нашого експорту продуктів свинарства й, наперекір відомому прислів'ю, зробила весну, не побоюючись відморозити крила й залишитися без корму. За нею вже летить зграя інших ластівок, бо шлях уже пробито" [6, с. 3–4]. Це були мудрі та пророчі слова, адже подібні до Полтавської беконної фабрики підприємства мали почати зводити в багатьох містах України, і їм усім, як фабриці в Полтаві, треба буде, на думку О. П. Бондаренка, "...установити тісний зв'язок із найстарішою в Союзі дослідною установою – Полтавською дослідною станцією" [6, с. 4] і таким чином здійснювати поліпшення породності свиноголів'я. І робити це треба було на суто наукових засадах.

Ураховуючи це, рішенням Наркомзему УСРР від 5 вересня 1928 р. на базі відділу тваринництва Полтавської сільськогосподарської дослідної станції утворено Полтавську сільськогосподарську дослідно-зоотехнічну станцію. Уже 1 жовтня 1928 р. її очолив О. П. Бондаренко. У постанові про її відкриття, зокрема, вказувалось: "З метою поширення дослідно-зоотехнічної роботи в ін-

*О. П. Бондаренко серед учасників ювілейних святкувань 40-річчя
Полтавської сільськогосподарської дослідної станції. 1925 р.*

*О. П. Бондаренко серед групи гостей і робітників Полтавської
сільськогосподарської дослідної станції. 1925 р.*

тересах розвитку продуктивності скотарства в сільсько-
му господарстві України:

1) виділити зі складу Полтавської сільськогосподарської дослідної станції її Зоотехнічний Відділ, утворивши з нього самостійну установу під назвою: Полтавська сільськогосподарська дослідно-зоотехнічна станція;

2) Полтавській сільськогосподарській дослідній станції передати Зоотехнічній станції все майно й цінності,

згідно балансу Полтавської сільськогосподарської дослідної станції по Зоотехнічному Відділу на 1 жовтня ц. р.;

3) виділити для потреб Зоотехнічної Станції за вказівками Дослідного Відділу НКЗС необхідну частину земель і будівель Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, а також необхідні кредити по кошторису держбюджету на 1928–1929 роки;

4) для Полтавської дослідно-зоотехнічної станції залишається штат Зоотехнічного Відділу Полтавської сільськогосподарської станції з перейменуванням посади Зав. Зоотехнічного Відділу на посаду Директора дослідно-зоотехнічної станції;

5) термін переведення цього Наказу в життя встановлюється до 1 жовтня 1928 року" [17, с. 90].

Нова станція стала першою й на той час єдиною галузевою науковою установою тогочасної України, яка розгорнула комплексні та різнопланові дослідження із зоотехнії [17]. О. П. Бондаренку як її організатору та директору вдалося створити колектив однодумців-професіоналів, які за досить невеликий час провели низку важливих та практичних напрацювань.

Головними з них були дослідження із свинарства самого Олександра Пилиповича та його найближчих колег – В. М. Анісімова, О. П. Козинського, Б. Г. Левитського, М. І. Матійця, Л. П. Перепеліцина, Г. І. Усенка. Дослідження з вівчарства проводили В. Іваненко, В. П. Істомін, Д. К. Міхновський, а з птахівництва – М. К. Гвоздіковський та Я. С. Нікітін. Ве-

М. І. Матієць

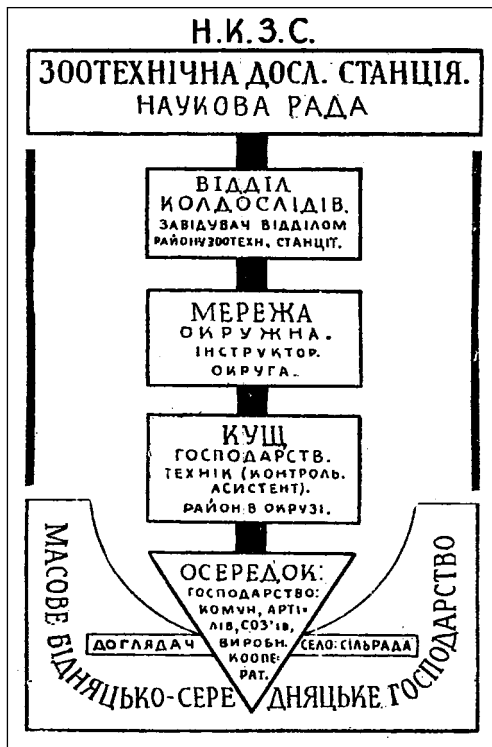

Схема колективних дослідів Полтавської дослідно-зоотехнічної станції. 1928 р.

ликою та розгалуженою була система колективних дослідів, про що переконує їх схема, розроблена О. П. Бондаренком. У їх здійсненні брали участь практично всі фахівці станції на чолі з Олександром Пилиповичем, але завідував відділом у той час М. К. Гвоздіковський.

Найбільш масовими були колективні дослідів в царині свинарства. Вони проводилися при артілях, комунах та різних спілках. Беручи участь у них (переважно з беконної відгодівлі), О. П. Бондаренко переконався в тому, що галузі бракує досвідчених свинарів.

З огляду на це йому вдалося переконати місцеву владу розпочати спеціальну підготовку таких фахівців. Спершу в 1928 р. організовані курси зоотехніків-беконізаторів. У подальшому на станції з 15 серпня по 7 вересня 1929 р. під керівництвом О. П. Бондаренка були організовані та проведені перші на Полтавщині курси свинарів артілей та комун. Вони викликали значний інтерес у селян. Зважаючи на це, з 20 вересня по 11 жовтня 1929 р. станція провела другі курси свинарів, які

здобули високу оцінку з боку Губземвідділу. Було вирішено проводити такі курси постійно двічі на рік. Цікаво й те, що курсанти минулих років могли брати участь у роботі поточних курсів. При цьому вони мали обов'язково відзвітувати про проведену ними роботу у своїх господарствах. Такий підхід був новим на той час. Він давав фахівцям станції багато цінного фактичного матеріалу, пов'язував їх із запитами виробництва. У цілому ж за період від 1929 по 1930 рр. згадані курси закінчили кількасот кваліфікованих свинарів (бригадирів) для колгоспів і радгоспів. Із цього приводу О. П. Бондаренко зазначав: "Наш лозунг, оголошений у 1929 р.: "Жодного свинарського колгоспу без кваліфікованого свинаря"". Для цього Олександр Пилипович розробив програми з підготовки осіб вищої, середньої й нижчої кваліфікації із свинарства. Крім того, у 1930 р. він організував курси директорів свинарських радгоспів, перекваліфікації агрономів-зоотехніків, підготовки техніків і старших свинарів у чотирьох місцях України.

Важливим кроком для розвитку дослідно-зоотехнічної станції була передача їй Полтавським окружкомом 15 жовтня 1929 р. території місцевості під назвою "Шведська Могила" з комплексом будівель та земельним наділом у 230 га. Насамперед ідеться про будинок колишньої Олександро-Миколаївської церковно-учительської семінарії. Це сприяло розширенню досліджень, які проводила установа. У 1929 р. Відбулося відкриття

*Олександро-Миколаївська
церковно-учительська семінарія*

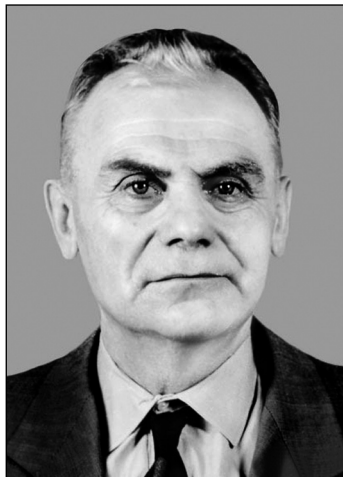
при станції першої на теренах України контрольної станції беконної відгодівлі різних племінних свиней. Узгодивши свою роботу з Державною племінною книгою (директором якої в той час був О. П. Бондаренко), контрольна станція намітила для вивчення лінії тих розплідників, які обслуговували райони новостворених беконних фабрик. За розробленою О. П. Бондаренком методикою кожний розплідник надсилав на контрольну станцію двох найкращих 75-денних поросят від однієї матки (1 свинку й 1 кабанчика). Обов'язковою умовою була відгодівля маток лише однаковими кормами з обов'язковим згодовуванням їх соковитих компонентів та сіна бобових трав. Усіх поросят слід було годувати однаковими мішанками та ретельно фіксувати витрати кормів до беконної ваги (90 – 95 кг). Після цього тварин здавали на беконну фабрику, де здійснювали облік бекону та другорядної продукції, хімічний аналіз м'яса й сала. Лише після того проводився всебічний аналіз усіх ліній, з яких відбиралися кращі за більшістю показників.

Усе це свідчить про те, що О. П. Бондаренко був можливим та досконалим методистом сільськогосподарської дослідної справи й завдяки цим своїм якостям він заклав підмурівки для здійснення подальших наукових досліджень у свинарстві.

Не менш змістовною та самобутньою слід вважати роботу вченого та його колег (Я. С. Нікітін) у царині птахівництва. Про надбання Олександра Пилиповича ми вже згадували раніше, коли йшлося про його роботу на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції. Вони були продовжені ним і на Полтавській дослідно-зоотехнічній станції. Перш за все це стосується проведення тут Всеукраїнського конкурсу яйценосності курей. Перший конкурс тривав із 1 березня по 1 жовтня 1928 р., а другий – з 1 листопада 1928 р. по 1 жовтня

1929 р. [8, 9]. Наведемо лише один важливий факт, що характеризує проведenu роботу. Ідеться про те, що відібрані на конкурсній основі місцеві полтавські кури показали рекордну для того часу несучість – понад 100 яєць на несучку. Окремі з них навіть перевищували несучість курей всесвітньо відомої породи леггорн [8]. За матеріалами цих конкурсів станція видала два бюлетені під редакцією О. П. Бондаренка.

Досить результативною була робота станції під керівництвом О. П. Бондаренка в племінному господарстві "Петрівський" на Чутівщині (ст. Кочубеївка). Тут була сформована однотипна отара на 1000 голів. Вивчалась (Д. К. Міхновський) не лише якість вовни, а й молочна продуктивність. Було побудовано бринзоварню. Господарство мало площу угідь у 628 га. Ішлося про те, щоб у 1930 р. організувати на базі розплідника Петрівську дослідну станцію – самостійну наукову установу з вівчарства на чолі з О. П. Бондаренком.

Д. К. Міхновський

Працюючи директором Полтавської дослідно-зоотехнічної станції, Олександр Пилипович проявив себе не лише як досвідчений науковець. Разом із цим він зарекомендував себе і як неперевершений організатор комплексних досліджень, тісно пов'язаних із запитами виробництва. Здебільшого вони базувалися на оригінальних авторських методичних засадах, відповідаючи кращим аналогам вітчизняної та світової зоотехнічної думки, зокрема в царині беконної відгодівлі свиней та їх розведення. Роз-

почавши свою діяльність із завідування маленьким відділом дослідної станції, О. П. Бондаренко зміг перетворити його на спеціалізовану зоотехнічну наукову установу, яка згодом набула статусу всеукраїнського інституту. За цей період (1920 – 1930 рр.) площа землі, на якій велися досліді, зросла з 1,5 га до 923 га; вартість основного капіталу та майна зросла від 6500 до 1387000 рублів, а кількість штатних співробітників – з 5 до 100 осіб.

Центральні органи влади колишнього СРСР на початку 30-х років XX ст. головну ставку в розвитку тваринництва робили на свинарство. Саме тоді в побут увійшли партійні гасла: "Свиня допоможе нам найшвидше розв'язати м'ясну проблему", "Свиня – головна машина з виробництва м'яса на найближчі роки". З огляду на те, що саме в Полтаві розвиток і стан свинарства був на найвищому рівні, 1 лютого 1930 р. на базі Полтавської зоотехнічної дослідної станції організовано Всеукраїнський інститут експериментальної зоотехнії. Крім поглиблених напрацювань теоретичного характеру, він повинен був координувати методичну роботу всіх існуючих тоді в країні зоотехнічних досліджень. Крім відділів, які існували на дослідно-зоотехнічній станції, у новоствореному інституті заплановано створити нові: відділ великої рогатої худоби м'ясо-молочного напрямку, відділ конярства та відділ кролівництва. З них протягом 1930 р. був організований лише відділ кролівництва.

Постановою Президії Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В. І. Леніна (ВАСГНІЛ) від 1 серпня 1930 р. згаданий науковий заклад реорганізовано у Всесоюзний науково-дослідний інститут свинарства. Нині заклад має назву Інститут свинарства й агропромислового виробництва Національної академії аграрних наук [27].

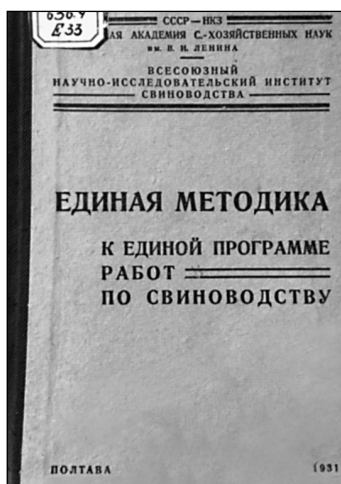
Після створення інституту посаду його директора обійняв професор О. П. Бондаренко. Він одразу ж звер-

нув увагу на те, що новому інституту бракує коштів, яких із бюджету виділяли обмаль. Їх слід було шукати в тісній співпраці з виробничниками [27]. Але вже від 1 жовтня 1930 р. директором почав працювати Ф. Г. Денисенко, а О. П. Бондаренко обійняв посаду його заступника з наукової роботи. Крім того, він очолив відділ годівлі інституту, керував у ньому бригадою зі свинарства [22].

З моменту створення інститут став масштабною науковою установою – провідним центром галузі всього колишнього СРСР. Всесоюзний НДІ свинарства мав свої філії в Мінську, Новосибірську та Тбілісі. Через це він охоплював величезні території з різними екологічними умовами. Ураховуючи це, О. П. Бондаренко розробив єдину програму та методику проведення досліджень у різних регіонах колишнього СРСР. Таким чином уперше були уніфіковані вимоги до підбору дослідних груп тварин, документації на записи та характеристики плідників, форми звітів. Усе це забезпечувало порівняння результатів експериментів різних науково-дослідних інституцій найбільшої країни світу. Це був дуже важливий крок в організації планування дослід-

Перша емблема Всесоюзного НДІ свинарства. Художник Д. І. Ангельський. 1930 р.

Єдина методика дослідів зі свинарства. 1931 р.

жень із найважливіших проблем розвитку виробництва свинини. Подібного підходу на той час не мала жодна держава. Для цього потрібні були не тільки відмінні професійні знання та величезний практичний досвід, а й уміння здійснювати масштабні аналітичні узагальнення. Усі ці риси були притаманні Олександрю Пилиповичу, виділяли його з усього наукового загалу знавців свинарства не тільки України, а й усієї колишньої Країни Рад. Недарма сучасники Олександра Пилиповича відзначали, що "він захоплювався організацією роботи з ентузіазмом молодості, помноженим на величезну ерудицію й багаторічний досвід" [20].

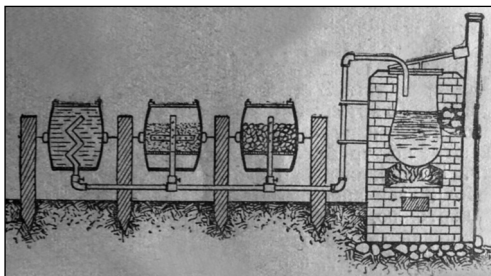

Професори В. Г. Богаєвський (Москва; другий зліва) і О. П. Бондаренко (Полтава) та колгоспники Пієв (комуна ім. Благоєва) та Татаренко (с. Парасковіївка) – делегати 1-ї Всесоюзної конференції свинарства. Полтава, грудень 1930 р.

Отже, можна зробити висновок, що О. П. Бондаренко – науковець високої працездатності й аналітичного мислення – був неперевершеним знавцем і творцем методології дослідної справи в зоотехнії. Вона стала важливим компонентом його творчої спадщини. Важливо й те, що вона прислужилася багатьом поколінням учених-зоотехніків, для яких стала надійним дороговказом у роботі.

До 1934 р. інститут перебував у підпорядкуванні ВАСГНІЛ, а з 1934 р. на підставі Постанови Раднаркому Союзу РСР від 16 липня 1934 р. переведений у підпорядкування Наркомземрадгоспів СРСР.

Працюючи в Інституті свинарства, О. П. Бондаренко проводив дослідження з різних напрямів, передовсім – годівлі [15]. У ній на рахунок О. П. Бондаренка було багато винаходів та вдоско-

*Прилад для варіння картоплі, полови та нагрівання води, сконструйований
О. П. Бондаренком*

налень, які стосувалися обладнання, необхідного для здійснення технологічних процесів, а саме: приладів для нагрівання води, варіння картоплі та полови тощо. Але головною своєю справою Олександр Пилипович вважав продовження роботи з виведення миргородської породи свиней. У цій царині йому були притаманні творча ініціативність і висока відповідальність за свої дослідження.

З 1932 р. він залучив до цієї справи старшого наукового співробітника відділу розведення Всесоюзного НДІ свинарства М. В. Бурундуковського. Після закінчення аспірантури при цьому НДІ за спеціальністю "Генетика свиней" цей молодий науковець був направлений до Полтави, де й обійняв зазначену посаду. Уже у 1933 р. М. В. Бурундуковський разом із тодішнім директором Державної племінної книги свиней в Україні Ф. І. Очерет'юком здійснюють перші заходи з укомплектування ферм тваринами майбутньої нової породи.

З 1934 по 1936 рр. селекційну роботу в колгоспах Миргородського району проводив Полтавський держ-

племрозплідник свиней великої білої породи [15]. Для здійснення селекційно-племінної роботи Державною племінною книгою свиней Наркомзем УСРР і Всесоюзний НДІ свинарства організували в Миргородському районі дві племінні ферми: одну – в артілі імені Любченка (с. Петрівці), а другу – у 1933 р. в артілі "За комунізм" (с. Савенці). З 1936 р. згідно з Постановою Наркомзему УСРР за безпосередньою участю професора О. П. Бондаренка, зоотехніків В. В. Міхно, В. Б. Винника та Ф. І. Очеретька було відкрито Миргородський племінний пункт для роботи зі свинями миргородських порід. Від 1939 р. цей пункт реорганізований в Державний племінний розплідник. Роботу зі створення миргородської породи проводили колгоспи Миргородського, Великобагачанського й Хорольського районів (25 племінних свиноферм), радгоспи імені Чапаєва Диканського району та імені ХТЗ Чутівського району Полтавської області [13].

М. В. Бурундуковський розпочав працювати над створенням нових ліній, маючи на меті зберегти при цьому сальність, конституцію, поліпшити розвиток. Для цього намічено було вивчити метизацію до першої генерації або ввідне схрещування цих свиней із беркширами й великою білою англійською породою. Оскільки в створенні миргородської свині брали участь беркшири, то вивчалась ефективність ввідного схрещування із цим генотипом. У період з 1933 по 1935 рр. з племзаводу "Константиново", племгоспу "Малино", дослідного господарства ВНДІ свинарства до радгоспів імені ХТЗ Чутівського району та імені Чапаєва Диканського району завезені кнури-плідники беркширської породи.

Уже після смерті О. П. Бондаренка, М. В. Бурундуковський дійшов висновку, що миргородські поліпшені свині мають більш високу продуктивність, ніж їхні помісі з беркширською породою. Зважаючи на це, Всесо-

юзний НДІ свинарства відмовився від подальшого поліпшення миргородських свиней беркширами. Розпочались науково-дослідні роботи над поліпшенням миргородських свиней методом ввідного схрещування з великою білою англійською породою.

Метиси першої генерації мали відхилення від сально-го типу й типу миргородської свині. Тому довелося зупинитись на методі зворотного схрещування, а саме: схрещувати помісей (метисів) I покоління з великою білою англійською породою кнурів і миргородських свиноматок. Завдяки цьому створені чотири високопродуктивні лінії – Камиша, Веселого, Грозного, Шустрого.

У селекційній роботі зі стадом миргородських свиней прийнято спрямування на виведення тварин сального типу. Цілеспрямована селекційно-племінна робота, поліпшення умов годівлі

та утримання сприяли росту продуктивності миргородських свиней. Якщо в 1934 р. в умовах радгоспу імені Чапаєва Диканського району жива маса свиней у 18–23 місяці становила лише 89,6 кг, то в 1938 р. – 173,7 кг. Збільшилась і багатоплідність свиноматок-першовиків.

П Р И К А З № 50

В Украинскому Научно-Исследовательскому Институту Животноводства.

г. Харьков.

20.II-1936 года.

§ I.

На основании утвержденного сметы НИЗ УООР на 1936 год и штатного расписания к ней с 1.У с.г., вводятся следующие штат и персональные ставки.

№:	Наименование должности	Фамилия, имя, отчество.	Месячные : оклада :
----	------------------------	----------------------------	------------------------

АДМИНИСТРАТИВНО-ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ ШТАТ.

Дирекция.

1.	Директор института	ГОЛЕБКО В.Г.	610
2.	Зам.директора института	ВЕЛАНОВСКИЙ Д.К.	460

НАУЧНАЯ ЧАСТЬ.

Управление.

1.	Зам.директора по научной части.	Ваханови	600
2.	Ученый секретарь	КРАСИНСКИЙ П.А.	410

Сектор селекции и разведения.

1.	Руководитель сектора	ЛИНЧЕНКО В.И.	600
1.	Старший научный работник	БОДАРСКО А.Ф.	700
3.	" " "	ЯВЕНКО А.Е.	610
4.	" " "	МИХАЛОВСКИЙ Д.К.	450

*О. П. Бондаренко – старший
науковий співробітник Українського
НДІ тваринництва. 1936 р.*

ристок у середньому на 7,4 %, з двома і більше опоросами – на 24 %.

З 1935 р. до роботи з миргородськими свинями залучено Південний НДІ великої рогатої худоби (нині – Науково-дослідний інститут тваринництва НААН). Це сталося тому, що саме у квітні 1935 р. до цієї установи перейшов працювати О. П. Бондаренко. Для ведення поглиблених досліджень при інституті, на базі радгоспу "Савнаркомівський", організовано експериментальну базу. Співробітники інституту у 1935–1936 рр. провели обстеження 15 районів Харківської області (тоді до її складу входило багато районів Полтавщини). Згодом спільно з Полтавським держплемрозплідником вони обстежили ще 6 районів. За отриманими даними встановлено, що із загального поголів'я свиней миргородські покращені свині становили 57,8 %, миргородські з нахилом у бік простих – 16,0 %, миргородські з нахилом у бік великих білих англійських – 26,6 %.

З метою проведення науково-дослідної роботи з виведення нової сальної породи Наркомземом УСРР в травні 1936 р. організований Миргородський пункт поглибленої селекційної роботи в Миргородському, Великобагачанському, Шишацькому й Хорольському районах. Крім того, також організовано 8 племферм і 12 племточок. Методичне та наукове керівництво всією роботою з миргородськими покращеними свинями на пунктах покладено на Український НДІ тваринництва в особі професора О. П. Бондаренка.

На експериментальну базу Українського НДІ тваринництва тоді завезли 20 миргородських свиней із колгоспів Миргородського району та Всесоюзного НДІ свиноводства. Свиноматки зі споріднених груп родин Смородина, Канарейки, Конвалії, Манушки, Рудої та ін. Кнури – Оригінальний 1, Камиш 33.

Робота з виведення нової високопродуктивної породи свиней на експериментальній базі Українського НДІ тваринництва проводилась як методом розведення "в собі" кращих представників із підбором батьківських пар під час індивідуальної селекції, так і схрещуванням цих свиней із польсько-китайською породою [16]. Стосовно останньої слід зазначити, що її плідники були вперше завезені в Україну зі США за особистою ініціативою О. П. Бондаренка [16]. Від 1936 р. й до часу апробації миргородської породи з метою вивчення її м'ясо-сальних якостей проведено декілька серій контрольної відгодівлі: 1936 р. – у радгоспі імені Чапаєва Диканського району, у 1937–1938 рр. – у радгоспі імені ХТЗ Чутівського району, у 1938 р. – на Горбанівській експериментальній базі Українського НДІ тваринництва, у радгоспі імені Чапаєва, а в 1939 р. – у колгоспі "Піонер" Миргородського району.

З 1940 р. на експериментальній базі "Українка" Українського НДІ тваринництва закінчено дослід із контрольної відгодівлі, основні результати якого довели, що:

- середня жива маса свиней під час забою становить 158,3 кг;
- середньодобовий приріст за весь час відгодівлі – 713 г;
- затрати кормів на 1 кг приросту – 4,54 кормової одиниці;
- вихід жиру – 44,4 %;
- середня товщина сала над 6-7 хребцем – 7,1 см.

Отже, було встановлено, що за продуктивними якостями миргородські свині не поступалися іншим культурним породам. За даними 1938 р. середня жива маса кнурів старше 37 місяців становила 287,7 кг, довжина тулубу – 164,7 см, обхват грудей – 160,5 см. Свиноматки старше 37 місяців мали такі показники росту та розвитку: жива маса – 190,7 кг, довжина тулуба – 145,6 см, обхват грудей за лопатками – 136,2 см. Багатоплідність

свиноматок із двома й більше опоросами – 10,63 гол., молочність – 53,8 кг. Багатоплідність маток-рекордисток – 12,74 гол., молочність – 67,8 кг. Так, кнур Камиш №263/055 у 60 місяців мав живу масу 340 кг, довжину тулуба – 170 см, обхват грудей – 181 см. Свиноматка Смородина № 12 у 44 місяці мала живу масу 308 кг, довжина тулуба – 162 см, обхват грудей – 175 см. Від неї в 1936 р. одержали тонну-опорос у 7 місяців, а в 1937 р. вона дала опорос масою 2 т в 9 місяців. Миргородські свині в 9–10 місяців уже досягли напівсальних кондицій при живій масі 150 кг, у 11–12 місяців від них одержували сальні туші при виході сала 45–50 % при товщині 8–9 см.

Пленум секції тваринництва Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В. І. Леніна, який

*Свиноматка миргородської породи
з приплодом*

проходив із 31 березня по 2 квітня 1940 р., заслухавши доповіді про виведення миргородської породи свиней, ухвалив таке рішення: "Відзначити, що розпочату в 1926 р професором О. П. Бондаренком у районі Миргорода

Полтавської обл. науково-дослідну роботу з виведення нової високопродуктивної породи свиней успішно завершено в 1939 р. колективом наукових працівників науково-дослідного інституту свинарства, Українського науково-дослідного інституту тваринництва та зоотехніків Миргородського держплемрозплідника за активної участі передовиків радгоспів та колгоспних ферм. Вважати можливим оформити миргородську групу свиней в

окрему породу сального напрямку під назвою "Миргородська порода свиней" [13].

На той час порода нараховувала 72 кнурів і 1050 свиноматок, апробовано 7 її ліній та 14 родин. Тварини миргородської породи мали такі переваги: міцну конституцію, раннє дозрівання, високу багатоплідність. Крім того, їм були притаманні висока стресостійкість, використання на випасі, годівля соковитими та грубими кормами. Для них було характерно відкладення жиру, особливо внутрішнього [13].

Уже по смерті Олександра Пилиповича завершилась величезна робота, якій він віддав 14 років життя і яка назавжди увічнила його ім'я. В одному з найкращих музеїв України – Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського – у залі № 25 відділу природи з 1964 р. експонується опудало свині миргородської породи, виготовлене в 1962 році на Ростовській таксодермічній фабриці зі шкури тварини, забитої в одному з господарств Миргородського району. Сотні відвідувачів під час кожної екскурсії слухають розповідь екскурсоводів про цю унікальну породу і її творця – О. П. Бондаренка.

Відомо, що О. П. Бондаренко проявив себе як досвідчений педагог та організатор вищої зоотехнічної освіти в Україні [15, 22]. Його сучасники відзначали, що Олександр Пилипович "...любив молодь, і вона в ньому бачила свого вчителя, друга" [20, с. 7].

З 1915 р. Олександр Пилипович читав лекції та проводив практичні заняття з дрібного скотарства й сільськогосподарської дослідної справи на курсах підвищення кваліфікації в Полтаві, Одесі, Ленінграді та Харкові. У 1926 р. Наркомат освіти УРСР затвердив його у званні професора. З 1 вересня 1927 р. він багато років поспіль викладав курси "Свинарство" та "Вівчарство" в Полтавському агрополітехнікумі, у Полтавському зоо-

технічному інституті (нині – Полтавська державна аграрна академія). Згодом, з 1930 по 1933 рр., О. П. Бондаренко обійняв посаду завідувача кафедри свинарства Полтавського зоотехнічного інституту. Саме тут у 1931 р. Олександр Пилипович був лектором Всесоюзних вищих курсів зоотехніків-свинарів.

Багато з випускників цих курсів усе життя пронесли любов і повагу до О. П. Бондаренка, вважаючи його своїм учителем. Зокрема, на цьому постійно наголошували такі знакові постаті в зоотехнії, як академік ВАСГНІЛ О. І. Овсянніков та член-кореспондент ВАСГНІЛ М. О. Симон.

Так само професійно та творчо О. П. Бондаренко проявив себе як завідувач кафедри тваринництва Вищої сільськогосподарської школи в Харкові (1934–1937 рр.).

О. П. Бондаренко розумів, що професійні кадри – рушійна сила кожної галузі. В умовах інтенсивного зростання свинарства він доклав багато зусиль для їх підготовки. Це теж великий життєвий здобуток Олександра Пилиповича. Багато колишніх студентів та слухачів О. П. Бондаренка в подальшому стали носіями його ідей. Окрім згаданих вище О. І. Овсянникова та М. О. Симона, слід згадати й тих науковців, які професійно зросли завдяки старанням О. П. Бондаренка в повсякденній роботі з ним, насамперед таких непересічних особистостей, як В. М. Анісімов, М. В. Бурундуковський, А. Х. Кащенко, М. І. Матієць. Саме Олександр Пилипович передав їм свої знання та практичні навички, а вже вони – новим поколінням дослідників, перш за все лідерам сучасного свинарства – члену-кореспонденту ВАСГНІЛ Ф. К. Почерняєву, члену-кореспонденту НААН М. Д. Березовському, академіку НААН В. П. Рибалку. Усі разом вони сформували потужну полтавську наукову школу свинарства світового виміру. Тому їх вважають послідовниками та продовжувачами справи О. П. Бондаренка.

Професійне життя О. П. Бондаренка розвивалося динамічно та результативно. Те ж саме можна сказати й про інші його складові. Олександр Пилипович був відомою людиною не лише на Полтавщині, а й визначним громадським діячем всеукраїнського виміру. Декілька років поспіль (1926–1929) його обирали до складу Полтавського окрвиконкому, він був членом Всеукраїнського Виставкому (1932–1937), входив до складу оргкомітетів із проведення Всеукраїнського генетично-селекційного з'їзду (1929), Всеукраїнського з'їзду зі скотарства (1929), низки Всесоюзних нарад із свинарства (1930–1931). У 1929 р. О. П. Бондаренка обрано делегатом XI Всеукраїнського з'їзду Рад у Харкові [15, 20, 22].

З 1933 р. в Інституті свинарства розпочалася відверта політична боротьба. Її рушійною силою стали його співробітники М. В. Волковий та Н. Г. Ільченко. Вони виступали з постійною критикою керівництва інституту, звинувачуючи його в недосконалому доборі кадрів, серед яких, на їх думку, переважали попівські діти, колишні білогвардійці та куркулі, які й вели шкідницьку роботу не лише в самому інституті, а й по всій його мережі. Першими "ворогами народу" стали заступники директора з наукової роботи, які працювали на цій посаді після О. П. Бондаренка, – В. І. Іванов та Д. Ю. Фісак. У 1933 р. вони були заарештовані за участь у "куркульсько-троцькістсько-денікінській змові". В. І. Іванова засудили до ув'язнення майже на 20 років, а Д. Ю. Фісака – до розстрілу. Швидше за все, саме відтоді до кола підозрюваних потрапив і О. П. Бондаренко. І хоч він виїхав із Полтави до Харкова, але, незважаючи на це, перебував у полі зору компетентних органів.

Відомо, що навесні 1938 р. органи НКВС по Полтавській області сфабрикували кримінальну справу № 127953 проти вісьмох співробітників тодішнього Всесоюзного НДІ

свинарства. Усі вони звинувачувалися як члени контрреволюційної "шкідницької" організації, яка нібито протягом багатьох років діяла в інституті під керівництвом О. П. Бондаренка [7, с. 158]. У своїй антирадянській роботі він буцімто виходив на тогочасне керівництво Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук, а саме безпосередньо на її віце-президента А. М. Сліпанського.

*Надгробок на могилі
О. П. Бондаренка у Харкові*

І хоча на той час Олександра Пилиповича вже не було в живих (учений помер від серцевого нападу 6 лютого 1937 р.), розпочались арешти й допити його колишніх співробітників. У 1939 р. усі вони були репресовані. Одного з них – В. М. Анісімова – розстріляли. Іншим присудили терміни позбавлення волі від 1 до 15 років із конфіскацією майна та позбавленням політичних прав [7]. Окрім згаданих науковців, 10 березня 1938 р. заарештували директора Інституту свинарства І. І. Михайлова. Спершу його виключили з лав партії, а згодом (16 жовтня 1938 р.) розстріляли за нібито участь у контрреволюційній організації.

Що ж стосується самого О. П. Бондаренка, то він, за матеріалами слідства, насамперед запам'ятався людиною власних переконань, від яких ніколи не відмовлявся заради особистого зиску [20]. Та, незважаючи на це, ім'я Олександра Пилиповича, як і його видатні справи, підлягали негласному замовчуванню. Це тривало майже 10 років. Згодом добре ім'я О. П. Бондаренка знову

повертається нащадкам, набуваючи все більшої популярності та значущості.

У 1976 р. на фасаді Інституту свинарства в Полтаві відкрито меморіальну дошку на честь ученого. У 2004 р.

ім'я О. П. Бондаренка присвоєне кафедрі технології вироб-

ництва продукції тваринництва Полтавської державної аграрної академії. Стараннями колишнього завідувача цієї кафедри професора В. М. Нагаєвича тут свято беруть пам'ять про Олександра Пилиповича. На кафедрі встановлено декілька стендів, які висвітлюють віхи життя видатного вченого. А у 2013 р. тут йому відкрили бюст. Його відкрили делегати XV зльоту іменних стипендіатів та відмінників навчання "Лідери АПК – ХХІ століття". Ім'я О. П. Бондаренка назавжди увійшло до усіх підручників та навчальних посібників зі свинарства в Україні. Увічнене воно, як і всі здобутки науковця, також в аналогічних виданнях інших країн світу. Нам слід радіти з цього, але необхідно зробити більше, адже О. П. Бондаренко – фігура Національного виміру!

Професор В. М. Нагаєвич відкриває погруддя О. П. Бондаренка. 2013 р.

Література

1. Анісімов В. Як дослідити вплив харчів на якість сала на живих свинях // Український агроном. – 1925. – Ч. 2. – С. 55–56.
2. Бондаренко А. Ф. О сбыте смушков при Решетиловском с.-г. обществе // Хуторянин. – 1913. – № 24. – С. 649–650.

3. Бондаренко О. П. Обслідування смушково-молочних овець Полтавщини 1926 року // Українське скотарство. – 1927. – № 6. – С. 3–19.

4. Бондаренко О. П. Особова справа № 19 // Архів Полтавського сільськогосподарського інституту № 459 [Копія. Архів кафедри технології виробництва продукції тваринництва імені професора О. П. Бондаренка]. – 1929–1933. – 6 арк.

5. Бондаренко О. П. Праця в галузі птахівництва Полтавської дослідної станції за 1925–1926 роки // Українське скотарство. – 1927. – № 8–9. – С. 3–8.

6. Бондаренко О. П. Фабрика – шлях до поліпшення свинарства // Полтавський Селянин. – 1927. – № 6. – С. 1–4.

7. Волощук В. М., Сагло О. Ф. Трагічні сторінки в історії першого 10-річчя функціонування Інституту свинарства // Свинарство : міжвідомч. темат. наук. зб. Вип. 68. – Полтава, 2016. – С. 155–163.

8. Гвоздіковський С. М. Як поліпшити селянську курку // Полтавський Селянин. – 1928. – № 19. – С. 19–20.

9. Другий конкурс несучості курей в м. Полтаві // Полтавський Селянин. – 1928. – № 18. – С. 23.

10. Зоотехнический отдел. Программа работ / А. Ф. Бондаренко, Б. Г. Левитский, В. М. Анисимов и др. // Тр. Полтавской с.-х. опытной станции. Вып. 47 / Под. ред. В. И. Сазанова. – Полтава, 1926. – 47 с.

11. Луценко С. Полтавська беконна фабрика та її значення // Десять років існування Полтавської райспілки. 1915 – 1925 (з нагоди ювілею). – Полтава, 1926. – С. 46–48.

12. Любищев А. А. В защиту науки: статьи и письма. – Л. : Наука, 1991. – 295 с.

13. Миргородська порода свиней / С. І. Аксененко, М. В. Бурундуковський, В. В. Міхно, Н. Й. Панцулая. – К. : Держ. вид-во колгоспн. і радгоспн. л-ри УРСР, 1941. – 96 с.

14. Молоків-Журський. Кременчуцька беконна фабрика // Краєзнавство. – Харків, 1928. – № 2–3. – С. 14–22.

15. Нагаєвич В. М. Наукові дослідження професора О. П. Бондаренка зі свинарства на Полтавщині (1913–1937 рр.) в історичному та функціональному аспектах // Вісн. Полтав. держ. аграр. академії. – 2003. – № 5. – С. 77–79.

16. Омельченко П. И. Миргородская порода свиней и племенная работа с ней // Состояние и перспективы племенной работы с миргородской породой, кролевецкой, подольской и приднепровской породными группами (по мат. науч.-техн. конф. при НИИЖ Лесостепи и Полесья УССР). – Харьков, 1959. – С. 7–39.

17. Організація Полтавської Зоотехнічної Станції // Українське скотарство. – 1928. – № 8–9. – С. 90.

18. Петренко О. Беконна фабрика т-ва "Бекон" у Полтаві // 36. Полтавщина : Полтав. держ. музею ім. В. Г. Короленка. Т. II. – Полтава, 1927. – С. 248–256.

19. Полтавское уездное агрономическое совещание 5 апреля 1913 года // Полтавские Агрономические Известия. – 1913. – № 2–3. – С. 68–70.

20. Рюриков Ф. Професор д-р с.-г. наук О. П. Бондаренко // Соціалістичне Тваринництво. – 1937. – № 3. – С. 6–7.

21. Савченко-Більський. Заходи до поліпшення сокільської вівці // Українське скотарство. – 1929. – № 4. – С. 43.

22. Сагло О. Ф. Бондаренко Олександр Пилипович // Енциклопед. сучасн. України. Т. 3 : Біо – Бя. – К., 2004. – С. 267–268.

23. Самородов В. М., Кигим С. Л. Полтавське сільськогосподарське товариство (1865–1920 рр.): історія, звичаї, першостаті. – Полтава : Дивосвіт, 2015. – 160 с.

24. Сельскохозяйственная Академия имени К. А. Тимирязева. – М. : Гос. изд. с.-х. лит., 1946. – 392 с.

25. Сухомлин А. Плохой учебник по свиноводству // Свиноводство. – 1935. – № 1. – С. 64–65.

26. Тих М. Майбутній розвиток свиного ринку Полтавщини // Полтавський Селянин. – 1926. – Ч. 3. – С. 14–18.

27. Щебетюк Н. Б. Розвиток аграрної науки України наприкінці 20-х – у 30-х рр. ХХ ст. : монографія / наук. ред. В. А. Вергунов. – Кам'янець-Подільський, 2017. – 380 с.

28. Якушкин И. В. Тридцать девятые посеы (Из впечатлений о Полтаве) // Українська С.-Г. Газета. – 1923. – № 15. – С. 6–7.

ОСНОВНІ ДАТИ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ О. П. БОНДАРЕНКА

- 29 травня (11 червня) 1884 р.** Народився на хуторі Узруй Стародубського повіту Чернігівської губернії (нині – село Новгород-Сіверського району Чернігівської області). За іншими даними – у с. Шептаки Стародубського повіту. Походив із селянської родини
- 1906 р.** Закінчив Новозибківське середнє сільськогосподарське технічне училище (нині – Новозибківський сільськогосподарський технікум Брянської державної сільськогосподарської академії)
- 15 вересня 1906 р. – 1912 р.** Навчався в Московському сільськогосподарському інституті (нині – Російський державний аграрний університет "Московська сільськогосподарська академія імені К. А. Тимірязєва")
- 1911 р.** Студентом Московського сільськогосподарського інституту залучався до наукової роботи на кафедрі спеціальної зоотехнії, якою керував професор М. І. Прідорогін, де виконав дослідження "Отчет про агророботу в Решетиловском участке Полтавской губернии"

1912 р.	Завідувач відділку в маєтку князя Голицина. Практикант із земської агрономії Чернігівського губернського земства
1912 р.	Закінчив Московський сільськогосподарський інститут, отримавши диплом № 5034
5 травня 1912 р. – 23 грудня 1913 р.	Агроном Полтавського повітового земства по Решетилівській ділянці № 2 (Решетилівська, Братешківська й Демидівська волості – 5572 землеробські господарства). Проживав у містечку Решетилівка, де заснував товариство з обробки, фарбування та реалізації смушків
23 грудня 1913 р. – 1 жовтня 1928 р.	Працює на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції (нині – Полтавська сільськогосподарська дослідна станція імені М. І. Вавилова Інституту свинарства і АПВ НААН), де завідує відділом зоотехнії
1914–1918 рр.	Першим в Україні дослідив ефективність метизації місцевих свиней кнурами великої білої породи
1 листопада 1914 р. – 1 березня 1915 р.	Завідує Горбанівським насінневим господарством (розсадник кормових культур) Полтавського сільськогосподарського товариства
1918 р.	При Полтавській сільськогосподарській дослідній станції організував перший в Україні племрозплідник свиней великої білої англійської породи
Квітень – листопад 1915 р.	Виконує обов'язки директора Полтавської сільськогосподарської дослідної станції (нині – Полтавська сільськогосподарська дослідна станція імені М. І. Вавилова Інституту свинарства і АПВ НААН)

- Листопад 1915 р. –
1 квітня 1918 р.** Призваний до лав армії. Рядовий 60-ї артбригади (атестат № 59 від 1 квітня 1918 р.)
- 19 серпня –
21 жовтня 1923 р.** Брав участь у створенні зоотехнічної експозиції Полтавської сільськогосподарської дослідної станції на Всеросійській сільськогосподарській і кустарно-промисловій виставці в м. Москві
- 1923 р.** Разом з учнями – співробітниками відділу зоотехнії Полтавської сільськогосподарської дослідної станції (М. І. Матієць, В. М. Анісімов) спрямував дослідження на вивчення миргородських покращених свиней для створення на їх основі першої вітчизняної породи свиней сального напрямку продуктивності
- 1924 р.** У Полтаві, накладом 300 примірників побачив світ перший вітчизняний кольоровий альбом "Альбом із свинарства", складений О. П. Бондаренком
- 8 березня – 14 березня
1924 р.** Учасник Першого губернського з'їзду земробітників Полтавщини, на якому виступив із доповіддю
- 1925 р.** При Полтавській сільськогосподарській дослідній станції організував племрозсадник "Яківці", у якому зібрав найцінніше поголів'я племінних свиней із колишніх поміщицьких господарств Полтавської губернії
- 1925 р.** У Держвидавництві України (м. Харків) вийшла монографія вченого "Як свині розводити та як їх годувати"
- 4 липня 1925 р.** Увійшов до редколегії науково-популярного двотижневика "Полтавський Селянин" – видання Полтавської сільськогосподарської дослідної станції

1926 р.	Очолив низку експедицій Полтавщиною для проведення обліку поголів'я всіх свиноматок, дорослих тварин та підсвинків із метою встановлення їхньої породності
1926 р.	У журналі "Полтавський Селянин" надруковано низку статей науковця, які фактично являли собою повний популярний курс з беконного свинарства
1926–1930 рр.	Першим розробив та впровадив у виробництво груповий метод відгодівлі свиней
1926 р.	Наркоматом освіти УСРР присвоєно звання професора
1926–1929 рр.	Обирався до складу Полтавського окрвиконкому
1927 р.	Виступив із доповіддю "Про використання контрольного методу в годівлі свиней" на курсах дослідників-зоотехніків в Інституті дослідної агрономії в м. Ленінграді (нині – м. Санкт-Петербург)
1 вересня 1927 р. – 1928 р.	Лектор (професор) курсу "Свинарство" на агрономічному факультеті Полтавського Агрополітехтехнікуму (нині – Полтавська державна аграрна академія)
15 грудня 1927 р. – 1 жовтня 1930 р.	Працював сумісником на посаді директора Головної (нині – Державної) племінної книги великої білої свині, здійснив перші записи до неї
1928 р.	Організатор проведення в Полтаві Першого Всеукраїнського конкурсу з несучості курей
1 жовтня 1928 р.	Призначений директором створеної за рішенням Наркомзему УСРР (5.09.1928 р.) Полтавської дослідно-зоотехнічної станції

1928 р.	Організував у Полтаві Всеукраїнські курси зоотехніків-беконізаторів
31 січня – 1 лютого 1929 р.	Учасник наради фахівців вівчарсько-скотарсько-молочарських союзів (Полтавського, Кременчуцького, Дніпропетровського) у Полтаві, на якій виступив із доповіддю
7 квітня 1929 р.	Учасник засідання Колегії Наркомзему УСРР з розгляду питань про стан дослідної справи та перспективи її розвитку
7–15 травня 1929 р.	Делегат XI Всеукраїнського з'їзду Рад у м. Харкові
15 серпня – 7 вересня; 20 вересня – 11 жовтня 1929 р.	Організував та провів при Полтавській дослідно-зоотехнічній станції Перші та Другі курси свинарів – членів комун та артілей
1 жовтня 1929 р. – 21 лютого 1933 р.	Лектор (штатний професор 2-ї групи) Полтавського сільськогосподарського (зоотехнічного; навчального) інституту свинарства (нині – Полтавська державна аграрна академія). Викладач курсів "Свинарство" та "Вівчарство"
30 жовтня 1929 р.	Учасник засідання Бюро оргкомітету в справі підготовки Всеукраїнського генетико-селекційного з'їзду. Уведений до складу оргкомітету Всеукраїнського з'їзду скотарства
1930–1931 рр.	Член редколегії науково-популярного журналу "За Нове Село" (раніше – "Полтавський Селянин")
1930 р.	У чотирьох місцях України організував та провів курси директорів свинарських радгоспів, перекваліфікації агрономів-зоотехніків, підготовки техніків і старших свинарів, для яких розробив програми навчання

1 лютого 1930 р. – 28 травня 1930 р.	Директор створеного в Полтаві Всеукраїнського інституту експериментальної зоотехнії. Призначений головою оргкомітету зі створення в Полтаві Всесоюзного інституту свинарства (рішення № 196 Президії Наукової Ради Наркомзему УСРР)
1 серпня 1930 р.	Призначений директором Всесоюзного науково-дослідного інституту свинарства ВАСГНІЛ (нині – інститут свинарства і АПВ НААН)
1 серпня 1930 р. – 1933 р.	Завідувач кафедри свинарства (згодом – спеціальної зоотехнії) Полтавського зоотехнічного інституту (нині – технології виробництва продукції тваринництва імені О. П. Бондаренка Полтавської державної аграрної академії)
1 жовтня 1930 р. – 1 лютого 1932 р.	Заступник директора з наукової роботи Всесоюзного НДІ свинарства, завідувач відділу годівлі та бригади свинарства
5 грудня 1930 р.	Делегат Першої Всесоюзної конференції зі свинарства в Полтаві, на якій виступив із доповіддю "Годівля і розведення свиней"
1 вересня 1931 р.	Лектор із свинарства на Всесоюзних вищих курсах зоотехніків-свинарів при Полтавському (навчальному) інституті свинарства (нині – Полтавська державна аграрна академія)
11 листопада 1931 р.	Делегат III Всеукраїнської конференції з проблем свинарства в Полтаві, доповідач із питань годівлі та розведення свиней
1932–1937 рр. 1933 р.	Член Всеукраїнського виставкому Направлений до м. Харкова для роботи в секторі тваринництва Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук

- 1934–1937 рр.** Завідувач кафедри тваринництва Вищої сільськогосподарської школи (колишній комуністичний університет імені Артема, м. Харків)
- 1934 р.** У Держсільгоспвидаві України накладом 20000 примірників вийшов "Підручник техніки з свинарства"
- 25 квітня 1935 р. – 1937 р.** Учений фахівець зі свинарства сектору розпліднення; старший науковий співробітник сектору селекції та розведення Південного НДІ великої рогатої худоби (нині – Інститут тваринництва НААН). Продовжував працювати над виведенням миргородської породи свиней, здійснив масове обстеження особин цієї породи у 21 районі Харківщини та Полтавщини
- 1936 р.** Присуджено без захисту дисертації вчений ступінь доктора сільськогосподарських наук
- 6 лютого 1937 р.** Помер від серцевого нападу у Харкові на 53-му році життя

**ХРОНОЛОГІЧНИЙ
ПОКАЖЧИК ПРАЦЬ
О. П. БОНДАРЕНКА**

1912

1. Из сел.-хоз. журналов [...] / А. П. Бондаренко // Хуторянин. – 1912. – № 44. – С. 1146.

1913

2. О сбыте смушков при Решетилковском с.-х. обществе / А. Бондаренко // Хуторянин. – 1913. – № 24. – С. 649–650.

3. Посреднический сбыт смушек, организованный Решетилковским с.-х. обществом / А. Бондаренко // Полтавские Агрономические Известия. – 1913. – № 2–3. – С. 68–70.

1914

4. Зеленый корм для поросят (из выводов Полтавской опытной станции) / А. Бондаренко // Хуторянин. – 1914. – № 50. – С. 1346–1348.

5. Как надо содержать лошадь / А. Бондаренко // Хуторянин. – 1914. – № 46. – С. 1245–1248.

6. Как надо содержать лошадь / А. Бондаренко // Хуторянин. – 1914. – № 47. – С. 1272–1276.

7. Как надо содержать лошадь / А. Бондаренко // Хуторянин. – 1914. – № 48. – С. 1299–1302 [оконч.].

8. Как предохранить овец от заболеваний / А. Бондаренко // Хуторянин. – 1914. – № 39. – С. 1076–1077.

9. О содержании и кормлении свиней / А. Бондаренко // Хуторянин. – 1914. – № 40. – С. 1095–1098.

10. О содержании и кормлении свиней / А. Бондаренко // Хуторянин. – 1914. – № 41. – С. 1121–1124 [оконч.].

1915

11. Из работ Полтавской Опытной Станции. Опыты со свиньями в 1914 году / А. Бондаренко // Хуторянин. – 1915. – № 4. – С. 75–76.

12. Из работ Полтавской Опытной Станции. II-ой опыт / А. Бондаренко // Хуторянин. – 1915. – № 5. – С. 102–104 [оконч.].

13. Как увеличить доходность овцеводства / А. Бондаренко // Календарь "Хуторянин" (Седьмой сб. с.-х. ст.). – Полтава : Электр. типограф. Д. Н. Подземского, 1915. – С. 61–66.

Рец. : Б. Календарь "Хуторянина" (Седьмой сборник сельсько-хозяйственных статей). – Полтава, 1915 / Б. [Б. К. Енкен] // Сельско-хозяйственный вестник Юго-Востока. – 1916. – № 4. – С. 13.

14. Приготовление бринзы / А. Бондаренко // Календарь "Хуторянин" (Седьмой сб. с.-х. ст.). – Полтава : Электр. типограф Д. Н. Подземского, 1915. – С. 66–69.

1923

15. Краткая историческая справка о Полтавской с.-х. Опытной станции 1884–1923 / В. Сазанов, А. Знаменский, А. Бондаренко и др. // Тр. Полтавской с.-х. Опытной станции. Вып. 37. / Под. ред. В. Сазанова. – Полтава, 1923. – 31 с.

1924

16. Альбом по свиноводству / Бондаренко. – Полтава : Вид-во Полтавського Губземуправління, 1924. – 14 табл.

Рец. : Пахомов И. Агроном Бондаренко. "Альбом по свиноводству". Видання Полтавського Губземуправління / И. Пахомов // Українська Сільгосп. Газета. – 1924. – № 4–5. – С. 29–30.

1925

17. **Значіння** свиноводства / О. Бондаренко // Полтавський Селянин. – 1925. – Ч.1. – С. 20–23.

18. **Программа** работ Отдела Животноводства [Полтавской с.-х. опытной станции] / А. Бондаренко. – Харьков, 1925. – 11 с.

19. **Программа** работ Отдела животноводства Полтавской сельскохозяйственной опытной станции / А. Бондаренко // Сельскохозяйственное опытное дело. – 1925. – № 1. – С. 131–139.

20. **40 років** Роботи Полтавської С.-Г. Дослідної Станції 1884–1924. Історичний нарис та головніші висновки робіт / В. Сазанів, О. Знаменський, О. Бондаренко, П. Лещенко, М. Пейхвассер, М. Гладкий, Є. Маргацький // Тр. Полтавської сільгосп. дослід. станції. Вип. № 42. – Полтава, 1925. – 112 с.

21. **Що таке** беконне відгодовування свиней / О. Бондаренко // Полтавський Селянин. – 1925. – Ч. 2. – 17–20.

22. **Які** свині розводити та як їх годувати / О. Бондаренко. – Харків : Держвидав України, 1925. – 64 с.

1926

23. **Беконне** відгодовування свиней / О. П. Бондаренко // Полтавський Селянин. – 1926. – Ч. 20. – С. 7–11.

24. **Беконне** відгодовування свиней / О. П. Бондаренко // Полтавський Селянин. – 1926. – Ч. 22. – С. 5–10.

25. **Беконне** відгодовування свиней / О. П. Бондаренко // Полтавський Селянин. – 1926. – Ч. 23. – С. 9–12.

26. Беконне відгодовування свиней / О. П. Бондаренко // Полтавський Селянин. – 1926. – Ч. 24. – С. 10–16 [закінч.].

27. Виховання поросят на бекон / О. П. Бондаренко // Полтавський Селянин. – 1926. – Ч. 11–12. – С. 13–16.

28. Свинарство / О. П. Бондаренко. – Харків : Рад. селянин, 1926. – 54 с.

29. Зоотехнічний отдел. Программа работ / А. Ф. Бондаренко, Б. Г. Левитский, В. М. Анисимов, Д. К. Михновский, В. И. Милоченко / Тр. Полтавской с.-х. Опытной станции. Вып. 47. / Под. ред. В. И. Сазанова. – Полтава, 1926. – 47 с.

30. Поросна свиня та догляд за нею / О. Бондаренко // Полтавський Селянин. – 1926. – Ч. 5. – С. 12–15.

31. Праця в галузі птахівництва Полтавської дослідної станції за 1925–1926 рр. / О. П. Бондаренко // Полтавська сільськогосподарська дослідна станція. – Полтава, 1926. – С. 3–8.

32. Як доглядати за поросятами / О. Бондаренко // Полтавський Селянин. – 1926. – Ч. 7. – С. 10–14.

33. Які корми вживають для годівлі свиней / О. П. Бондаренко // Полтавський Селянин. – 1926. – Ч. 13–14. – С. 15–18.

1927

34. Обслідування смушково-молочних овець Полтавщини 1926 року / О. П. Бондаренко // Українське скотарство. – 1927. – № 6. – С. 3–6.

35. Обслідування смушково-молочних овець Полтавщини 1926 року / О. П. Бондаренко // Українське скотарство. – 1927. – № 7. – С. 9–17 [закінч.].

36. Праця в галузі птахівництва Полтавської дослідної станції за 1925–1926 роки / О. П. Бондаренко // Українське скотарство. 1927. – № 8–9. – С. 3–8.

37. Фабрика – шлях до поліпшення свинарства / О. П. Бондаренко // Полтавський Селянин. – 1927. – Ч. 6. – С. 1–4.

1928

38. Досягнення Полтавської С.-Г. Дослідної Станції за 10 років Жовтня 1917–1927 / П. І. Лещенко, М. М. Самбин, О. І. Туткевич, О. В. Знаменський, О. П. Бондаренко та ін. // Тр. Полтавської сільськогосп. дослідної станції. Вип. № 65 / за ред. В. І. Сазанова. – Полтава, 1928. – 44 с.

39. Штучний випас для овець / О. П. Бондаренко // Полтавський Селянин. – 1928. – Ч. 1. – С. 39–42.

40. Штучний випас для овець / О. П. Бондаренко // Полтавський Селянин. – 1928. – Ч. 3. – С. 24–25.

41. Штучний випас для овець / О. П. Бондаренко // Полтавський Селянин. – 1928. – Ч. 4. – С. 25–28 [закінч.].

1929

42. Колективні досліді в свинарстві. Відчит за 1928 рік / О. П. Бондаренко, М. К. Гвоздіковський, Й. Г. Ранняк // Тр. Полтавська зоотехнічна дослідна станція. – 1929. – Вип. 4. – 56 с.

43. Тваринництво / О. Бондаренко // Вся Полтавщина на 1930 рік / За ред. зав. сільвідділу Полтавського ОПК т. Рибаківа. – Вид-во Зинов'ївського т-ва "Культзмичка", 1929. – С. 125–131.

1930

44. Краткий очерк научно-исследовательских учреждений и работ по свиноводству в г. Полтаве / А. Ф. Бондаренко // Бюлл. НИИ свиноводства. – Полтава, 1930. – Вип. 1. – С. 9–18.

45. Несколько слов о безмолочном воспитании поросят / А. Ф. Бондаренко // Бюлл. НИИ свиноводства. – Полтава, 1930. – Вип. 1. – С. 23–29.

1931

46. **До організації** пастівника в свинарстві / О. П. Бондаренко // Бюл. НДІ свинарства. – Полтава, 1931. – № 2–3. – С. 51–64.

47. **Досліди** безмолочного вирощування відлучених поросят / О. П. Бондаренко, В. М. Анісімов. Вип. 1. – Харків – К. : Держсільгоспвидав, 1931. – 88 с.

1932

48. **Виховання** поросят / О. П. Бондаренко // Виховання телят і поросят : Пр. І Всеукраїнської конф. – Харків, 1932. – С. 1–20.

49. **Опыты** безмолочного выращивания поросят на растительных кормах / А. Бондаренко, В. Анисимов. – М. : Гос. изд-во с.-х. и колхоз-кооператив. лит-ры, 1932. – 96 с.

50. **Отходы** коммунального питания (гарбич) как корм для свиней / А. Ф. Бондаренко // Тр. НИИ свиноводства. Вып. 7. – М. – Л. : Сельколхозгиз, 1932. – С. 34–45.

51. **Силосованный** корм в рационе свиней / А. Ф. Бондаренко // Тр. НИИ свиноводства. Вып. 7. – М. – Л. : Сельколхозгиз, 1932. – С. 7–33.

1933

52. **Осіння** парувальна кампанія у свинарстві / О. П. Бондаренко. – Харків : Держсільгоспвидав, 1933. – 32 с.

Рец. : Купко П. Проф. О. Бондаренко. Осіння парувальна кампанія в свинарстві. – ДСГВ, Харків, 1933 р., стор. 32, ціна 20 коп. / П. Купко // Соціалістичне тваринництво України. – 1933. – № 8. – С. 39–40.

1934

53. **Підручник** технімуму з свинарства / О. П. Бондаренко. Харків : Держсільгоспвид, 1934. – 160 с. + 2 с. додат.

Рец. : Сухомлин А. Плохой учебник по свиноводству / А. Сухомлин // Свиноводство. – 1935. – №1. – С. 64–65.

1936

54. Рябая миргородская улучшенная свинья / А. Ф. Бондаренко // Проблемы животноводства. – 1936. – № 9. – С. 47–53.

1940

55. Породи свиней [альбом] / О. П. Бондаренко. К. : Держ. вид-во колгосп.-радгосп. літ. УРСР, 1940. – 93 с. + 48 с. кольор. рис.

Рец. : Цінний альбом // Соціалістичне тваринництво. – 1941. – № 2. – С. 80–81.

ПРАЦІ, ОПУБЛІКОВАНІ ЗА НАУКОВОЮ РЕДАКЦІЄЮ О. П. БОНДАРЕНКА

1929

56. Анисимов В. М. Метод контрольных операций при изучении качества бекона / В. М. Анисимов / С предислов. и под ред. А. Ф. Бондаренко // Тр. Полтавской зоотехнической с.-х. опытной станции. – Вып. 5. – Полтава, 1929. – 47 с.

57. Другий Всеукраїнський конкурс яйценоскості : Бюлетень / Під ред. О. П. Бондаренка; Полтавська зоотехнічна дослідна станція. – Вип. 2. – Полтава : Друкарня ім. Петровського, 1929. – 12 с.

58. Другий Всеукраїнський конкурс яйценоскості : Бюлетень / Під ред. О. П. Бондаренка; Полтавська зоотехнічна дослідна станція. – Вип. 3. – Полтава : Друкарня ім. Петровського, 1929. – 13 с.

ЛІТЕРАТУРА ПРО ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ О. П. БОНДАРЕНКА

1913

1. **Агрономический** персонал, состоящий на правительственной, земской и общественной службе в Полтавской губернии на 1 января 1913 года // Полтавские Агрономические Известия. – 1913. – № 2–3: Приложение. – С. 1–83.

Наведено автобіографічні відомості О. П. Бондаренка. – С. 52–53.

2. **Полтавское** уездное агрономическое совещание 27 февраля 1913 года // Полтавские Агрономические Известия. – 1913. – № 1. – С. 40–41.

Агроном Полтавського повітового земства О. П. Бондаренко брав участь у роботі Полтавської повітової агрономічної наради 27 лютого 1913 р. – С. 40.

3. **Полтавское** уездное агрономическое совещание 5 апреля 1913 года // Полтавские Агрономические Известия. – 1913. – № 2–3. – С. 58–59.

Агроном Полтавського повітового земства О. П. Бондаренко брав участь у роботі Полтавської повітової агрономічної наради 5 квітня 1913 р. та виступив на ній – С. 69.

1914

4. **Отчет** о пожертвованиях // Хуторянин. – 1914. – № 38. – С. 1064–1065.

На облаштування шпиталю імені Полтавського сільськогосподарського товариства від О. П. Бондаренка надійшло 3 руб. 40 коп. – С. 1064.

5. **Полтавское** губернское агрономическое совещание 1912 г. – 25–28 ноября. Стенографический отчет. – Полтава : Типо-литограф И. Л. Фришберга, 1914. – 327 с.

Дільничний агроном Полтавського повіту О. П. Бондаренко – учасник усіх засідань Полтавської губернської агрономічної наради 25–28 листопада 1912 р. – С. III.

1915

6. **Журнал** совещания по вопросу обследования животноводства в Полтавской губ. 23 февраля 1914 года // Полтавские Агрономические Известия. – 1915. – № 3. – С. 57–70.

О. П. Бондаренко брав участь у нараді з питань обслуговування тваринництва в Полтавській губернії 23 лютого 1914 р. – С. 57.

7. **Журналы** заседаний комиссии по опытному делу при Полтавской губернской земской управе (в 1914 г.) // Полтавские Агрономические Известия. – 1915. – № 3. – С. 70–77.

О. П. Бондаренко брав участь у роботі комісії з дослідної справи при Полтавській повітовій управі в 1914 р. – С. 72.

8. **Отчет** по лазарету имени Полтавскаго общества сельского хозяйства за июль и август 1915 г. // Хуторянин. – 1915. – № 38. – С. 817–818.

На утримання шпиталю Полтавського товариства сільського господарства в липні й серпні 1915 р.

від О. П. Бондаренка надійшло 10 руб. 20 коп., а від М. Бондаренко – 1 руб.

9. **Памятная** книжка Полтавской губернии на 1915 год. – Полтава : Типо-литограф. Губ-го Правлен., 1915. – 629 с.
О. П. Бондаренко – завідувач зоотехнічного відділу Дослідної станції Полтавського товариства сільського господарства проживав на Старому хуторі дослідної станції. – С. 104.

10. **Протокол** агрономического совещания Полтавской Уездной Земской Управы (26-го июля 1915 года) // Полтавские Агрономические Известия. – 1915. – № 3. – С. 29–31.

Про участь О. П. Бондаренка в роботі агрономічної наради Полтавської повітової земської управи 26 липня 1915 р. – С. 29.

11. **Сельско-хозяйственные курсы** в Полтавском уезде // Полтавские Агрономические Известия. – 1915. – №1. – С.68–69.

Про участь О. П. Бондаренка як лектора зі свинарства, вівчарства та фізіології тварин сільськогосподарських курсів у с. Байрак Полтавського повіту 16–17 листопада 1915 р. – С. 68.

1916

12. **Б. Календарь "Хуторянина"** (Седьмой сборник сельскохозяйственных статей). – Полтава, 1915 / Б. [Б. К. Енкен] // Сельско-хозяйственный вестник Юго-Востока. – 1916. – № 4. – С. 13.

У рецензії на зазначену збірку Б. К. Енкен серед цікавих і загальнодоступних, на його думку, публікацій відзначає роботу О. Бондаренка "Как увеличить доходность овцеводства". Разом із цим він

наголошує: "Бондаренко, по нашему мнению, берет на себя очень большую ответственность, рекомендуя крестьянам стойловое содержание овец. Полтавские опыты еще не дают на это права, т. к. ими совершенно не выяснен вопрос о влиянии на продуктивность и здоровье овец длительных (из поколения в поколение) периодов стойлового содержания". – С. 13.

13. Отчет о деятельности Полтавского Общества сельского хозяйства за 1914 год. – Полтава : Типогр. "Хуторянин", 1916. – 57 с.

*Про діяльність О. П. Бондаренка. – С. 5, 9, 33, 47.
У 1914 р. прийняв на себе завідування Горбанівським насіннєвим господарством Полтавського товариства сільського господарства – маточним розсадником кормових культур, яке очолював до березня 1915 р. – С. 33.*

14. Отчет Полтавской Губернской Земской Управы за 1915 год. Вып. первый. – Полтава : Электр. Типо-Литограф. И. Л. Фришберга, 1916. – 225 с.

Про дослідження із зоотехнії, проведені на Полтавській с.-г. дослідній станції О. П. Бондаренком, який із квітня по листопад 1915 р. виконував обов'язки її директора. – С. 56.

1918

15. Краткий очерк деятельности Полтавской сельскохозяйственной опытной станции за 1916 год // Отчет Полтавской Губернской Управы за 1916 год. Вып. первый. – Полтава : Электр. Типо-Литограф. И. Л. Фришберга, 1918. – С. 30–34.

Указано, що О. П. Бондаренко в 1916 р. обіймав посаду службовця Полтавської с.-г. дослідної станції, вів тут польові роботи. – С. 31.

1922

16. Из деятельности Всеукраинского Агрономического Общества. Курсы по опытному делу // Українська С. Г. Газета. – 1922. – № 11. – С. 21–22.

О. П. Бондаренка названо серед співробітників Полтавської с.-г. дослідної станції, які читали лекції слухачам курсів із дослідної справи Всеукраїнського агрономічного товариства, що побували в Полтаві з 25 по 30 червня 1922 р. – С. 22.

1924

17. Журнал губернского з'їзду земробітників Полтавщини 8–14 березня 1924 року. – Полтава : Вид-во Полтав. Губ. Зем. Управління, 1924. – 203 с.

Про виступ 12 березня 1924 р. на об'єднаному засіданні секції губернского з'їзду земробітників Полтавщини заввідділу скотарства Полтавської с.-г. дослідної станції О. П. Бондаренка про роботу зі свинями, вівцями та курми. – С. 132, 133.

1925

18. Бібліографія // Вісн. Народ. Комісаріату Земельних Справ. 1925. – Ч. 1–2. – С. 84–87.

Рекомендовано до читання. Альбом зі свинарства О. П. Бондаренка, виданий Полтавським губземуправлінням 1924 р. в Полтаві. – С. 87.

19. Кулжинський С. Полтавська дослідна станція і дослідна справа Радянського Союзу / С. Кулжинський // Земельник. – 1925. – № 4–5. – С. 83–85.

Про діяльність О. П. Бондаренка як заввідділу скотарства Полтавської с.-г. дослідної станції. – С. 85.

20. Сазанів В. І. Коротеньке повідомлення про результати робіт Полтавської дослідної станції в 1924 році в зв'язку з попередніми / В. І. Сазанів / Тр. Полтавської

с.-г. дослідної станції. До 40-річної діяльності станції 1884–1924 рр. Вип. № 39. – Полтава : Вид-ня Полтав. Окружн. Земельн. Управління, 1925. – 24 с.

Про діяльність О. П. Бондаренка як завідувача відділу тваринництва Полтавської с.-г. дослідної станції та виданий за його участю альбом популярних плакатів із питань тваринництва. – С. 23.

21. 40-летний юбилей Полтавской С.-Х. Опытной Станции 1884 – 1924 гг. / Тр. Полтавской с.-х. опыт. станц. Вип. 44. – Полтава : 1-я Совет. типограф. "Більшовик Полтавщини", 1925. – 110 с.

Про діяльність О. П. Бондаренка. – С. 24, 63, 101.

1926

22. Открыта подписка на 1927 год на журнал "Сельскохозяйственное Опытное Дело" [объявление] // Вісн. Народ. Комісаріату Земельних Справ. – 1926. – Ч. 23–24. – 2 с. обкл.

Повідомлено, що співробітник Полтавської с.-г. дослідної станції О. П. Бондаренко брав участь у виданні журналу "Сельскохозяйственное Опытное Дело".

1927

23. Досягнення Полтавської с.-г. дослідної станції за 10 років Жовтня // Полтавський Селянин. 1927. – № 20. – С. 19–45.

Про діяльність зоотехнічного відділу Полтавської с.-г. дослідної станції за часів керування ним О. П. Бондаренка. – С. 38–40.

1929

24. Вся Полтавщина на 1930 рік / за ред. т. Рибаківа. – Вид. : Зінов'ївське т-во "Культзмичка", 1929. – 166 с.

Про крайову зоотехнічну дослідну станцію в Полтаві (вул. Зіньківська, Шведська Могила), директор є О. П. Бондаренко. – С. 149.

1930

25. **Аде.** Найголовніша фабрика м'яса – свиня / Аде. // Більшовик Полтавщини. – 1930. – 12 грудня. – С. 2 : фото.
Професор О. П. Бондаренко виступив із доповіддю на Першій Всесоюзній конференції свинарства в Полтаві 5 грудня 1930 р.

26. **Всесоюзная** конференция по свиноводству в г. Полтаве 5 декабря 1930 года // Бюл. НИИ свиноводства. – Полтава. – 1930. – №1. – 2 с. обл.

На конференції зі співдоповіддю "Годівля та розведення свиней" виступить заступник директора Полтавського НДІ свинарства професор О. П. Бондаренко.

1932

27. **Сердюк В. С.** Из опытов по изучению трав как корма для поросят / В. С. Сердюк // Тр. НИИ свиноводства. Вып. 7. – М. – Л. : Сельхозгиз, 1932. – С. 46–52.

"Колективом колишньої Полтавської зоотехнічної станції під керівництвом проф. Бондаренка О. П. і т. Анасімова В. М. проведена низка дослідів із вивчення та порівняння кормових властивостей окремих трав і сумішок при їх згодовуванні свиням". – С. 46.

28. **Сухомлин А. М.** Всесоюзная конференция по проблемам свиноводства / А. М. Сухомлин // Тр. НИИ свиноводства. Вып. 7. – М. – Л. : Сельколхозгиз, 1932. – С. 89–93.

11 листопада 1931 р. в Полтаві проходила III Всесоюзна конференція з проблем свинарства, на якій із доповіддю "Порайонні типи годівлі й кормових

раціонів для свиней свинорадгоспів і колгоспних СТФ, використання силосу у свинарстві, досліди безмолочного вирощування поросят" виступив професор О. П. Бондаренко. – С. 89.

1937

29. Колектив сектору кормодобування Українського Науково-Дослідного інституту тваринництва з глибоким сумом сповіщає [... , некролог] // Більшовик Полтавщини. – 1937. – 9 лютого. – С. 2.

Некролог про смерть доктора с.-г. наук О. П. Бондаренка. – С. 2.

30. Левітський Б. Г. Професор О. П. Бондаренко [некролог] / Б. Г. Левітський // Більшовик Полтавщини. – 1937. – 8 лютого. – С. 2.

Про смерть у Харкові 8 лютого 1937 р. О. П. Бондаренка – "...безпосереднього організатора Всеукраїнського науково-дослідного інституту свинарства, Петрівської дослідної станції вівчарства, колишнього племрозплідника "Яківці", професора [Полтавського] сільськогосподарського інституту". – С. 2.

31. Рюріков Ф. Професор, д-р с.-г. наук О. П. Бондаренко / Ф. Рюріков // Соціалістичне тваринництво. – 1937. – № 3. – С. 6–7 : фото.

1947

32. Матиец М. И. Памяти професора А. Ф. Бондаренко / М. И. Матиец // Вестн. животноводства. – 1947. – №1. – С. 88–89.

1949

33. Гончаренко П. Миргородська порода свиней / П. Гончаренко // Зоря Полтавщини. – 1949. – 26 березня. – С. 3.

Про роль О. П. Бондаренка у виведенні миргородської породи свиней. – С. 3.

1951

34. Гончаренко П. Невпинно підвищувати продуктивність миргородської породи свиней / П. Гончаренко // Зоря Полтавщини. – 1951. – 5 червня. – С. 3.

Про роботу О. П. Бондаренка із селекції миргородської породи свиней. – С. 3.

1953

35. Михалин А. И. Выращивание поросят-сосунов без коровьего молока / А. И. Михалин // Тр. НИИ свиноводства. Вып. XIX. – К. : Госизд. с.-х. лит. УССР, 1953. – С. 94–105.

Про дослідження О. П. Бондаренка із заміни коров'ячого молока в раціоні поросят-сисунів кормами рослинного походження. При цьому автор статті називає О. П. Бондаренка першопроходцем цієї справи, яка набула розвитку в працях науковців усієї мережі ВНДІ свинарства та багатьох виробників. – С. 95–96.

1959

36. Ванцак П. Н. Полтавський сільськогосподарський інститут / П. Н. Ванцак // Наук. тр. Полтавського с.-г. ін-ту. Т. VIII (спец. вип.) : Розвиток окремих галузей с.-г. Полтавщини за 40 років радянської влади. – Полтава, 1959. – С. 3–25.

"Професор О. П. Бондаренко довгий час працював в інституті викладачем курсу свинарства та частково вівчарства, багато зробив цінного для тваринництва й, зокрема, для свинарства Полтавщини, працюючи ще в земстві спеціалістом із тварин

ництва, а потім – на Полтавській дослідній станції керівником відділу тваринництва". – С. 19.

37. Омельченко П. И. Миргородская порода свиней и племенная работа с ней / П. И. Омельченко // Состояние и перспективы племенной работы с миргородской породой, кролевецкой, подольской и приднепровской породными группами (по мат-лам. науч.-техн. конф. при НИИЖ Лесостепи и Полесья УССР). – Харьков, 1959. – С. 7 – 39.

Про роль О. П. Бондаренка у створенні миргородської породи свиней. – С. 8, 9, 11.

"В дослідному господарстві УІТ"а проф. О. П. Бондаренко організував увідне схрещування миргородських свиней із тваринами польсько-китайської породи, завезеними за його ініціативою із США". – С. 9.

38. Телешев М. С. Розвиток свиначства на Полтавщині / М. С. Телешев // Наук. тр. Полтавського с.-г. Ін-ту. Т. VIII (спец. вип.) : Розвиток окремих галузей с. г. Полтавщини за 40 років радянської влади. – Полтава, 1959. – С. 46–66.

"Питання відгодівлі свиней має свій розвиток особливо на Україні, де ще з 1926 по 1930 роки на Полтавській дослідній станції застосовувався груповий метод відгодівлі свиней із самогодівниць. Це було вперше втілено у виробництво проф. О. П. Бондаренком, який демонстрував самогодівниці як на дослідній станції під час годівлі свиней, так і на кафедрі свиначства Полтавського сільсько-господарського інституту". – С. 59.

1964

39. Кащенко А. Х. Племенная работа с крупной белой породой свиней на Украине / А. Х. Кащенко, Т. С. Журженко, Ф. К. Почерняев // Разведение, кормление, откорм и содержание свиней : Науч. тр. Полтавского НИИ свиноводства. – К. : Урожай, 1964. – С. 3–20.

Відзначено, що планове розведення свиней великої білої породи в Україні розпочато з 1910 р. на Полтавській с.-г. дослідній станції під керівництвом О. П. Бондаренка. – С. 3–4.

40. Мягкова О. И. Планирование племенной работы с миргородской породой свиней на Украине / О. И. Мягкова // Разведение, кормление, откорм и содержание свиней : Науч. тр. Полтавского НИИ свиноводства. – К. : Урожай, 1964. – С. 21–39.

Відзначено провідну роль О. П. Бондаренка з вивчення збереження миргородської породи свиней в Україні. – С. 22.

1966

41. Кащенко А. Х., Матиец М. И. Промышленное скрещивание свиней / А. Х. Кащенко, М. И. Матиец. – М. : Колос, 1966. – 224 с.

Автори відносять О. П. Бондаренка до когорти найбільш знакових учених-зоотехніків колишнього СРСР – пропагандистів міжпородного схрещування свиней. – С. 21, 62.

1970

42. В августе текущего года [...] // Свиноводство. – 1970. – № 9. – 2 с., обложки : фото.

До 40-річчя від дня заснування Полтавського НДІ свинарства відзначено, що "під керівництвом першого директора інституту О. П. Бондаренка та інших наукових співробітників була виведена й апробована миргородська порода свиней".

1973

43. Племянна работа з породами свиней / Під. ред. М. І. Матійця. – К. : Урожай, 1973. – 272 с.

Про роль О. П. Бондаренка в селекції та розведенні свиней в Україні. – С. 5, 7, 10, 134, 173.

1984

44. **Матиец М.** Юбилейные даты [100-летие профессора А. Ф. Бондаренко] / М. Матиец // Свиноводство. – 1984. – № 25. – С. 38 : фото.

45. **Матієць М.** Видатний діяч зоотехнічної науки. До 100-річчя з дня народження проф. О. П. Бондаренка / М. Матієць // Тваринництво України. – 1984. – № 25. – С. 36 : фото.

Наголошено на тому, що ще задовго до встановлення всесоюзної "кормової одиниці" О. П. Бондаренко розробив полтавські норми годівлі свиней у відсотках до живої маси й склав таблиці оцінювання кормів у "ячмінних кормових одиницях". – С. 36.

46. **Матієць М.** Червоний професор / М. Матієць // Зоря Полтавщини. – 1984. – 29 травня. – С. 3 : портрет. Нарис про О. П. Бондаренка до 100-річчя від дня народження вченого. – С. 3.

1987

47. **Ермак А. П.** Процесс социалистического переустройства сельского хозяйства на Полтавщине в памятниках истории и культуры / А. П. Ермак // Историко-культурное наследие Полтавщины : Материалы к своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. Вып. 5. – К., 1987. – С. 230–250.

Про діяльність та здобутки О. П. Бондаренка, меморіальну дошку на його честь у Полтаві – С. 247.

48. **Шевченко Л. В.** Памятники науки, культуры, просвещения на Полтавщине / Л. В. Шевченко // Историко-культурное наследие Полтавщины : Материалы к своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. Вып. 5. – К., 1987. – С. 287–302.

Про діяльність та здобутки О. П. Бондаренка, меморіальну дошку на його честь у Полтаві. – С. 292.

1991

49. Український ордена "Знак Пошани" науково-дослідний інститут свинарства : Рекламне видання. Упоряд. О. Ф. Сагло. – К. : Час, 1991. – 32 с.

Відзначено, що "на першому етапі колектив учених інституту, очолюваний талановитим дослідником професором О. П. Бондаренком, провів серію експериментальних робіт, які лягли в основу зоотехнічної практики з удосконалення місцевих неполіпшених порід свиней. При цьому була виведена та апробована миргородська порода свиней, яка стала однією з планових порід у нашій країні". – С. 3.

1995

50. Полтавський сільськогосподарський інститут: Історична хода і творчість (до 75-річчя від дня заснування) / О. М. Куценко, В. М. Нагаєвич, В. М. Самородов та ін. – Полтава : ІВА "Астрєя", 1995. – 29 с.: фото.

Про викладацьку діяльність О. П. Бондаренка в Полтавському с.-г. Інституті. – С. 4, 5, 18, 20.

1997

51. Сагло О. Ф. Бондаренко Олександр Пилипович / О. Ф. Сагло // Вчені-селекціонери в тваринництві. Кн. 1. – К. : Аграрна наука, 1997. – С. 21–22 : фото. (Серія "Укр. вчені-аграрії XX ст.").

Біографічний нарис про О. П. Бондаренка. – С. 21–22.

2001

52. Породи свиней в Україні : навч. посібн. / В. П. Рибалко, Ю. Ф. Мельник, В. М. Нагаєвич, В. І. Герасимов. – Харків : Вид-во "Еспада", 2001. – 128 с.

Викладено відомості про селекційну роботу у свинарстві, проведену О. П. Бондаренком. – С. 14, 16, 27.

2002

53. Нагаєвич В. М. Полтавська освітньо-наукова сільськогосподарська школа селекції свиней: шляхи створення і віхи діяльності / В. М. Нагаєвич, В. М. Самородов // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. – 2002. – Вип. 9 : Історія і філософія науки і техніки. – С. 84–85.

Відзначено, що формування Полтавської освітньо-наукової школи із селекції у свинарстві розпочато в 1912 р. О. П. Бондаренком. – С. 85.

2003

54. Нагаєвич В. Метизація – перший етап становлення племінного свинарства України: історичні аспекти / В. Нагаєвич // Історія української науки на межі тисячоліть : Зб. наук. пр. Вип. 12. – К., 2003. – С. 107 – 111.

Про діяльність О. П. Бондаренка в галузі племінного свинарства та селекції свиней. – С. 107, 109, 110, 111.

55. Нагаєвич В. Наукова діяльність професора О. П. Бондаренка на Полтавській с.-г. дослідній станції / В. Нагаєвич // Історія української науки на межі тисячоліть : Зб. наук. пр. Вип. 11. – К., 2003. – С. 135 – 139.

56. Нагаєвич В. Наукова спадщина відомого вченого-селекціонера, професора О. П. Бондаренка (1884–1937 рр.) / В. Нагаєвич // Актуальні проблеми аграрної науки та освіти України: регіональний аспект (Матеріали II наук.-практ. семінару). – К., 2003. – С. 42–44.

57. Нагаєвич В. Наукові дослідження професора О. П. Бондаренка зі свинарства на Полтавщині (1913–1937 рр.) в історичному та функціональному аспектах / В. М. Нагаєвич // Вісн. Полт. держ. аграрн. академії. – 2003. – № 5. – С. 77–79 : фото.

2004

58. Войтенко С. Л. Історія створення та напрями селекції з миргородською породою / С. Л. Войтенко // Державна книга плем. тварин локальних порід свиней (миргородська, велика чорна). У 2-х т. Т. І. – К., 2004. – С. 6–10.

Про діяльність О. П. Бондаренка та його роль у виведенні миргородської породи свиней. – С. 6, 7.

59. Нагаєвич В. Першопроходець наукового свинарства України, або як Полтавський бекон завойовував європейський ринок / В. Нагаєвич, В. Самородов // Зоря Полтавщини. – 2004. – 2 липня. – С. 11 : фото.

60. Сагло О. Ф. Бондаренко Олександр Пилипович / О. Ф. Сагло // Енциклопедія сучасної України. Т. 3 : Біо – Бя. – К., 2004. – С. 267–268 : фото.

2005

61. Академік М. І. Вавилов і Полтавщина: факти, документи, бібліографія. Уклад. : В. М. Самородов, О. В. Халимон / Наук. ред. В. А. Вергунов. – Полтава : Верстка, 2005. – 180 с. : фото.

Про діяльність О. П. Бондаренка. – С. 19, 32, 33.

10 серпня 1923 р. академік М. І. Вавилов зустрівся з О. П. Бондаренком на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції, оглянув проведені там дослідження із зоотехнії та дав їм високу оцінку. – С. 19–33.

62. Академік Микола Іванович Вавилов і розвиток аграрної науки в Україні : Зб. іст. наук. нарисів, документів, бібліогр. матеріалів / Уклад. : М. В. Зубець, В. А. Вергунов, В. М. Самородов та ін., наук. ред. В. А. Вергунов, В. М. Самородов. – К. : Аграр. наука, 2005. – 581 с.

Про діяльність О. П. Бондаренка. – С. 19, 143, 162, 480.

63. Інститут свинарства ім. О. В. Квасницького Української академії аграрних наук : Монографія / За ред. О. Ф. Сагла. – Полтава : ВАТ Вид-во "Полтава", 2005. – 96 с.

Про діяльність О. П. Бондаренка. – С. 7, 8, 9, 10.

64. Нагаєвич В. Історичні та наукові аспекти розвитку свинарства Полтавщини (кінець XIX – початок XX ст.) / В. Нагаєвич // Полтавський краєзнавчий музей : Зб. наук. ст. 2005 р. : Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. – Полтава : Дивосвіт, 2006. – С. 231 – 236.

Про внесок О. П. Бондаренка в розвиток свинарства Полтавщини та України. – С. 233, 234, 235.

65. Нагаєвич В. М. Створення та розвиток Полтавської науково-освітньої школи зі свинарства: 1865 – 2005 роки / В. М. Нагаєвич, В. М. Самородов // Вісн. Полт. держ. аграрн. академії. – 2005. – № 3. – С. 13–19.

О. П. Бондаренко – головний творець Полтавської науково-освітньої школи зі свинарства. – С. 13, 14, 15.

2006

66. Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов. – К. : Аграр. наука, 2006. – 492 с.

Про діяльність О. П. Бондаренка. – С. 15, 340.

2007

67. Гармаш Т. Економічні та наукові передумови відкриття Полтавського інституту свинарства (1930 рік) / Т. Гармаш // XII Всеукраїнська конф. молодих істориків освіти, науки і техніки та спеціалістів : мат. конф., 20 травня 2007 р., м. Київ. – К., 2007. – С. 74–76.

Про роль О. П. Бондаренка у створенні Інституту свинарства у Полтаві. – С. 76.

68. Якименко М. А. Історія розвитку тваринництва Полтавщини XIX – XX ст. / М. А. Якименко, В. М. Нагаєвич. – Полтава, 2007. – 208 с. : фото.

Про діяльність О. П. Бондаренка та його здобутки в царині свинарства. – С. 19, 152, 153, 177, 178.

2008

69. Реєстр імен Українського біографічного словника: літери А–Б. Вип. 1. Відп. ред. В. І. Попик. – К., 2008. – V, 158 с.

"Бондаренко О. П. [29.05(10.06).1884 – 06.02.1937] – зоотехнік, селекціонер, організатор с.-г. науки на Полтавщині". – С. 113.

70. Свинарство України : навч. посібн. для підготовки фахівців у аграр. вищ. закладах освіти II–IV рівнів акредитації із спец. "Технологія виробництва та переробки продукції тваринництва" / В. І. Герасимов, В. М. Нагаєвич, Д. І. Барановський та ін. / За ред. В. І. Герасимова, В. М. Нагаєвича, Д. І. Барановського. – Харків : Еспада, 2008. – 480 с. : фото.

Про О. П. Бондаренка та його здобутки в царині свинарства. – С. 106, 141, 142, 143, 144.

71. Технологія виробництва продукції свинарства : Підручник / Ю. В. Засуха, В. М. Нагаєвич, М. П. Хоменко, Д. І. Барановський, В. І. Герасимов, В. Г. Пелих, М. Г. Повод, В. І. Радченко, В. І. Сокрут, Є. Ф. Томін / За заг. ред. М. П. Хоменко. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 336 с. : фото.

Про життя, діяльність та увічнення пам'яті О. П. Бондаренка. – С. 9, 10, 11, 52, 57, 64, 65.

Підручник присвячено 125-річчю від дня народження професора Олександра Пилиповича Бондаренка. – С. 9.

2009

72. **Бондаренко О. М.** Розвиток галузі птахівництва на Полтавщині (до 125-річчя з дня народження професора О. П. Бондаренка) / О. М. Бондаренко // Вісн. Полт. держ. аграр. академії. – 2009. – № 2. – С. 160–162.

Про О. П. Бондаренка та його внесок у розвиток птахівництва (зозулясті та глинясті кури, тулузські гуси) на Полтавщині, ініціативу з організації племінних розплідників. – С. 160–162.

73. **Бородай І. С.** Історія становлення та здобутки Полтавської зоотехнічної дослідної станції у контексті діяльності професора О. П. Бондаренка / І. С. Бородай // Історія освіти, науки і техніки в Україні : Мат. V конф. молодих вчених та спец., м. Київ, 28 травня 2009 р., з нагоди 125-річчя створення Полтавського ін-ту агропром. виробництва ім. М. І. Вавилова УААН. – К., 2009. – С. 30–32.

74. **Вергунов В. А.** Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві) / В. А. Вергунов. – К., 2009. – 220 с. : фото.

Про діяльність та здобутки О. П. Бондаренка. – С. 63, 77, 78, 82.

Зазначено, що в галузі зоотехнії Полтавську сільськогосподарську дослідну станцію прославив професор О. П. Бондаренко (1884–1937), який протягом 14 років очолював відповідний відділ". – С. 77.

75. **Генофонд свиней Украины и его использование** / В. Герасимов, Д. Барановский, А. Хохлов, Е. Пронь // Свиноводство. – 2009. – № 2. – С. 5–8.

Про роль О. П. Бондаренка в розвитку племінного свинарства. – С. 6.

76. **Меморіальна дошка О. П. Бондаренку [в Полтаві]** // Моя Полтава : Історико-культурницький додаток до газети "Полтавський вісник". – 2009. – Лютий. – № 1. – С. 6.

2010

77. Гетья А. А. Галузовому науковому центру – 80 / А. А. Гетья, В. П. Рибалко, О. Ф. Сагло // Свинарство : Міжвідомч. темат. зб. – Полтава. – 2010. – Вип. 58. – С. 3–11 : фото.

Про діяльність О. П. Бондаренка з організації дослідництва в свинарстві. – С. 4, 6.

78. Науково-консультаційна рада Народного комісаріату земельних справ УСРР (1927–1930) рр.) : Зб. док. і матеріалів / Уклад. : В. А. Вергунов, О. О. Черниш, З. П. Кірпиць, А. С. Білоцерківська, Ю. О. Соколюк / Під. заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2010. – 600 с.

Про діяльність О. П. Бондаренка з організації дослідництва в тваринництві. – С. 371, 401, 440, 444, 452.

79. Професор Сазанов Віктор Іванович (1879–1967) : бібліогр. покажч. наук. пр. за 1901 – 1967 рр. / Уклад. : В. А. Вергунов, В. М. Самородов, С. К. Суша, О. П. Анікіна; наук. ред. В. А. Вергунов. – Вінниця, 2010. – 100 с.

Про діяльність О. П. Бондаренка та бібліографію деяких його праць. – С. 32, 36, 40, 45, 46.

80. Пустовіт Т. П. "За нове село" / Т. П. Пустовіт // Енциклопедія сучасної України. Т. 10 : З – Зар. – К., 2010. – С. 7.

Указано, що О. П. Бондаренко – один з авторів популярно-наукового журналу "За нове село" (Полтава, 1930–1931 рр.), член редколегії цього часопису. – С. 7.

81. Технологія виробництва продукції свинарства : підручник для підготовки фахівців у аграр. вищ. навчальн. закл. III–IV рівня акредитації із спец. "Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва" / В. І. Герасимов, Д. І. Барановський, А. М. Хохлов та ін. / За ред. В. І. Герасимова. – Харків : Еспада, 2010. – 448 с. : фото.

Про діяльність О. П. Бондаренка. – С. 96, 103, 131.

82. Чехлатий О. М. Внесок О. П. Бондаренко у розвиток науки про годівлю свиней / О. М. Чехлатий // Свинарство : Міжвідомч. темат. наук. зб. – Полтава. – 2010. – Вип. 58. – С. 102–105.

2011

83. Генофонд національних порід свиней України, их создатели и современные координаторы / Под ред. : В. П. Рыбалко, А. А. Гети, В. И. Герасимова. – Полтава : Полтав. літератор, 2011. – 156 с.

Про діяльність та здобутки О. П. Бондаренка. – С. 9, 10, 17, 57, 60, 61, 134, 136, 137.

84. Нагаєвич В. М. Професор О. П. Бондаренко – організатор зоотехнічної науки в Україні (1884–1937 рр.) / В. М. Нагаєвич, О. М. Бондаренко // Вісн. Полт. держ. аграр. академії. – 2011. – № 2. – С. 76–79.

85. Фонд видань, випущених у ХІХ столітті, сільськогосподарської тематики ДНСГБ НААН, включених до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання (1802–1900): наук.-доп. бібліогр. показч. / Укладачі : В. А. Вергунов, Л. Ф. Забудська, Н. Д. Коломієць, О. М. Діденко; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2011. – 524 с.

Наводячи бібліографічний опис видання Турский М., Яшнов Л. Определение древесины, ветвей и семян главнейших древесных и кустарниковых пород по таблицам. – 2-е изд. – М. : Типо-литограф. высочайше утвержд. т-ва И. Н. Кушнерева и К°, 1893. – 151 с., упорядники зазначають: "З колекції книг Олександра Пилиповича Бондаренка (ученого агронома)". – С. 214.

86. Чехлатий О. М. До історії становлення наукових досліджень з годівлі свиней в інституті свинарства

ім. О. В. Квасницького НААНУ / О. М. Чехлатий // Зоотехнічна наука: історія, проблеми, перспективи : Мат. міжнар. наук.-практ. конф., 16 – 18 березня 2011 р. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 28–30.

Указано, що в 1931 р. за участі О. П. Бондаренка видано першу інструкцію з використання силосованих кормів у свинарстві. – С. 29, 30.

87. Чехлатий О. М. Історія розвитку свинарства та наукових знань про годівлю свиней на території Полтавщини / О. М. Чехлатий // Історія освіти, науки і техніки України : Мат. VI Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, 27 травня 2011 р., м. Київ. – К., 2011. – С. 135–137.

Про здобутки О. П. Бондаренка в галузі годівлі свиней у період від 1912 по 1930 рр. – С. 137.

2012

88. Капралюк О. Миргородська порода свиней: науково-організаційні аспекти створення / О. Капралюк // Тваринництво України. – 2012. – № 11. – С. 28–30.

Про роль О. П. Бондаренка у виведенні миргородської породи свиней. – С. 29.

89. Нагаєвич В. М. З історії розвитку відділу тваринництва Полтавської сільськогосподарської дослідної станції (1912–1930) (до 100-річчя від дня заснування) / В. М. Нагаєвич // Історія освіти, науки і техніки в Україні : Мат. VII Всеукр. конф. молодих учен. та спеціалістів, 16 березня 2012 р., м. Київ. – К., 2012. – Ч. 2. – С. 157–158.

Про діяльність О. П. Бондаренка в становленні та розвитку зазначеного відділу.

2013

90. Історія виведення миргородської породи свиней та її сучасність / В. М. Волощук, А. А. Гетя, В. Г. Цибенко, Н. Д. Голуб // Ефективне тваринництво. – 2013. – № 7. – С. 18–22.

Про роль О. П. Бондаренка у виведенні миргородської породи свиней. – С. 18, 19, 20.

91. Кунець В. В. Відділ біотехнології репродукції сільськогосподарських тварин: історія, вчені, досягнення (історичний нарис) / В. В. Кунець. – Харків, 2013. – 162 с.

Наведено копію наказу № 50 від 20.06.1936 р. по Українському НДІ тваринництва, у якому зазначено, що в секторі селекції й розведення працював старшим науковим робітником О. П. Бондаренко, місячний оклад якого становив 700 крб – найбільший по сектору й навіть більший, ніж у директора інституту. – С. 84.

92. Сагло О. Ф. Від церковно-учительської школи – до галузевого інституту / О. Ф. Сагло, Л. К. Шендрик // Свинарство : Міжвідомч. темат. наук. зб. Вип. 63. – Полтава, 2013. – С. 87–96 : фото.

Про діяльність та здобутки у свинарстві О. П. Бондаренка. – С. 89, 90, 91.

93. 130 років від дня народження Олександра Пилиповича Бондаренка (1884–1937) // Календар знаменних і пам'ятних дат в історії сільськогосподарської дослідної справи України на 2014 рік / Уклад. : В. А. Вергунов, Т. В. Легкун, Н. Б. Щебетюк. – К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2013. – С. 29–30 : фото.

94. Чехлатий О. М. Наукові дослідження вчених відділу тваринництва Полтавської дослідної станції з годівлі свиней / О. М. Чехлатий // Історія освіти, науки і техніки в Україні : Мат. VIII Всеукр. конф. молодих учен. та спеціалістів, 21 травня 2013 р., м. Київ. – К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2013. – С. 136–138.

Про діяльність О. П. Бондаренка за період 1913 – 1928 рр. – С. 137, 138.

2014

95. **Беруашвілі Н. С.** Вклад професора О. П. Бондаренка в розвиток свинарства України (до 130-річчя від дня народження) / Н. С. Беруашвілі, А. О. Соломаха // Мат. студ. наук. конф. Полтавської держ. аграр. академії 8 – 9 квітня 2014 р. – Ч. 2. – Полтава, 2014. – С. 270–271.

96. **Зубець М. М.** Історія створення миргородської породи свиней / М. М. Зубець // Історія освіти, науки і техніки в Україні : Мат. IX Всеукр. конф. молодих учен. та спеціалістів 22 травня 2014 р. – К., 2014. – С. 56–58.

Про діяльність О. П. Бондаренка з виведення миргородської породи свиней. – С. 57.

97. **Нагаєвич В. М.** О. П. Бондаренко – організатор зоотехнічної науки в Україні (1884–1937 рр.) / В. М. Нагаєвич // Історія освіти, науки і техніки в Україні : Мат. IX Всеукр. конф. молодих учен. та спеціалістів 22 травня 2014 р. – К., 2014. – С. 93–95.

98. **Нагаєвич В. М.** Професор О. П. Бондаренко – організатор зоотехнічної науки і освіти в Україні: історичні аспекти (до 130-річчя від дня народження) / В. М. Нагаєвич, В. П. Рибалко, О. Ф. Сагло // Свинарство : Міжвідомч. темат. наук. зб. – Полтава. – 2014. – Вип. 65. – С. 341–345 : фото.

99. **Свинарство** : Монографія / за наук. ред. В. М. Волощука. – К. : Аграр. наука, 2014. – 592 с.

Про діяльність О. П. Бондаренка та отриманим здобутки в галузі свинарства. – С. 17, 18, 236, 239, 240.

2015

100. **Бондаренко О. М.** Місцеві породи курей Полтавщини: історія формування (кінець XIX – початок XX ст.) / О. М. Бондаренко // Історія освіти, науки і техніки в Україні : Мат. X Всеукр. конф. молодих учен. та спеціа-

лістів, присвяч. 150-річчю з часу засн. Полтавського т-ва сільського господарства, 28 травня 2015 р., м. Київ. – Вінниця, 2015. – С. 82–84.

Про діяльність О. П. Бондаренка в царині птахівництва. – С. 82.

101. **Галузевому науковому центру** – 85 / В. М. Волощук, О. Ф. Сагло, В. М. Нагаєвич // Свинарство : Міжвідомч. тематич. наук. зб. – Полтава. – 2015. – Вип. 67. – С. 3–15.

Про діяльність О. П. Бондаренка. – С. 4, 6, 7, 10.

102. Полтавська державна аграрна академія (1920–2015 рр.): Історія та здобутки / В. І. Аранчій, А. А. Кочерга, М. М. Опара, Л. М. Капаєва, М. А. Якименко. – Полтава, 2015. – 408 с. : фото.

Про діяльність О. П. Бондаренка як науковця та викладача Полтавської державної аграрної академії. – С. 10, 55, 192, 199.

103. **Селекційно-технологічний центр свинарства**: до 85-річчя від дня заснування інституту свинарства і АПВ НААН України / За наук. ред. В. М. Волощука. – Полтава : ТОВ "Фірма "Техсервіс", 2015. – 339 с.

Викладено біографічні відомості про О. П. Бондаренка. – С. 11, 12, 13, 14, 16, 18, 26, 33, 79, 104, 140, 196–198, 258.

2016

104. **Бабич Г. В.** Миргородщина. Сторінки історії краю / Г. В. Бабич. – Миргород : ТОВ "Миргород", 2016. – 287 с.

Викладено біографічні відомості про О. П. Бондаренка. – С. 13, 28, 29.

105. **Волощук В. М.** Трагічні сторінки в історії першого 10-річчя функціонування Інституту свинарства / В. М. Волощук, О. Ф. Сагло // Свинарство : Міжвідомч. темат. наук. зб. – Полтава, 2016. Вип. 68. – С. 155–163.

Про репресії співробітників Інституту свинарства, у справах яких фігурував О. П. Бондаренко. – С. 155, 156, 158.

Відзначено, що навесні 1938 р. в органах НКВС по Полтавській області відкрито сфабриковану кримінальну справу № 127953 проти співробітників Всесоюзного НДІ свинарства (8 науковців). Усі вони звинувачувались в тому, що нібито були членами контрреволюційної "вредительской" організації", яка протягом багатьох років діяла в Інституті під проводом О. П. Бондаренка – С. 158.

2017

106. Вергунов В. А. Бондаренко Олександр Пилипович / В. А. Вергунов // Полтавіка. Полтавська енциклопедія : у 12 тт. / гол. ред. О. А. Білоусько. Т. 6 : Освіта і наука. Кн. 1 : Абаза – Кречотень. – Полтава : ПЦ "Мозаїка", 2017. – С. 220–221 : фото.

107. Щебетюк Н. Б. Історія Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (1931–1935 рр.) / Н. Б. Щебетюк. – К., 2017. – 168 с.

Про діяльність О. П. Бондаренка на посаді в. о. директора (від 1 серпня 1930 р.) Полтавського інституту свинарства. – С. 13, 69.

108. Щебетюк Н. Б. Розвиток аграрної науки України наприкінці 20-х – у 30-х рр. ХХ ст. : монографія / Н. Б. Щебетюк; наук. ред. В. А. Вергунов. – Кам'янець-Подільський, 2017. – 380 с.

Про діяльність О. П. Бондаренка, його наукові здобутки у тваринництві. – С. 136, 252, 253, 254, 255, 256, 263.

"Полтавський інститут свинарства розпочинав роботу з 1 серпня 1930 р. під керівництвом в. о. директора О. П. Бондаренка". – С. 136.

"Досягнення установи демонструвалися в 1939 р. і 1940 р. на Всесоюзній сільськогосподарській виставці [м. Москва]. Комплекс цих робіт виконано під керівництвом науковців: професорів О. П. Бондаренка ... та ін." – С. 255.

О. П. Бондаренко "...у 20-х роках минулого століття обґрунтував пріоритетні напрями дослідництва з метою наукового забезпечення розвитку тваринницької галузі. Завдяки напрацюванням ученого в Україні закладено наукові основи годівлі й вирощування молодняку свиней, технології беконної відгодівлі та ін., набуло розвитку племінне свинарство, зокрема створено перші вітчизняні лінії й родини у великій білій англійській породі". – С. 256.

2018

109. **Вергунов В. А.** Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні. У 3 ч. – К. : Аграр. наука, 2018. – Ч. 1. Творці та розбудовники (біографічні нариси). – 604 с. : фото.

Нарис про О. П. Бондаренка. – С. 67–69.

110. **Нагаєвич В. М.** Миргородська порода свиней / В. М. Нагаєвич // Енциклопедія сучасної України. Т. 20 : Медична – Мікояні. – К., 2018. – С. 470–471.

Про роль О. П. Бондаренка у виведенні миргородської породи свиней. – С. 470.

2019

111. **Досягнення Інституту свинарства і АПВ** – здобутки НААН / М. В. Гладій, В. М. Волощук, С. Ю. Смилов, О. Ф. Сагло // Свинарство : Міжвідомч. темат. наук. зб. – Вип. 72. – Полтава, 2019. – С. 9–26.

Про діяльність О. П. Бондаренка. – С. 10, 11, 12, 13, 17.

2020

112. Полтавська державна аграрна академія. 100 років звершень / Автори-упорядники : А. А. Кочерга, М. М. Опара, В. М. Писаренко, В. М. Самородов, М. А. Якименко. – К. : Вид-во "Літопис", 2020. – 353 с. : фото.

Про діяльність та здобутки О. П. Бондаренка. – С. 21, 22, 41, 65, 182, 183, 184.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Ангельський Д. І. 39
Анісімов В. М.
(*Анисимов В. М.*) 20, 29, 33, 48, 50,
56, 64, 66, 67
Анікіна О. П. 86
Аранчій В. І. 91
Бабич Г. В. 91
Барановський Д. І.
(*Барановский Д. И.*) 84, 85, 86
Березовський М. Д. 48
Беруашвілі Н. С. 90
Білоцерківська А. С. 86
Білоусько О. А. 92
Богаєвський В. Г. 40
Богданов Є. О. 8
Бондаренко А. М. 6
Бондаренко М. 70
Бондаренко О. М. 85, 86, 90
Бондаренко Ф. Т. 6
Бородай І. С. 85
Бурундуковський М. В. 41, 42, 48
Вавилов М. І. 9, 21, 22, 82
Вавилов С. І. 4
Ванцак П. Н. 76
Вернадський В. І. 6
Вергунов В. А. 82, 83, 85, 86, 87, 89,
92, 93
Вільямс В. Р. 8
Винник В. Б. 42
Войтенко С. Л. 82
Волковський М. В. 49
Волощук В. М. 88, 90, 91, 93
Гармаш Т. 83
Гвоздіковський М. К. 33, 34, 65
Герасимов В. І. 80, 84, 85, 86, 87
Гетья А. А. 86, 87, 88
Гладій М. В. 93
Гладкий М. 63
Голіцин І. 10
Голуб Н. Д. 88
Гончаренко П. 75, 76
Горський А. С. 7
Горячкін В. П. 8
Денисенко Ф. Г. 39
Діденко О. М. 87
Дояренко О. Г. 8
Енкен Б. К. 62, 70
Єрмак А. П. 79
Журженко Т. С. 77
Забудська Л. Ф. 87
Засуха Ю. В. 84
Знаменський О. В.
(*Знаменский А. В.*) 62, 63, 65
Зубець М. В. 82, 86
Зубець М. М. 90
Іваненко В. І. 33
Іванов В. 33
Ільченко Н. Г. 49
Істомін В. П. 33
Капаєва Л. М. 91
Капралюк О. 88
Кащенко А. Х. 48, 77, 78
Кірпаль З. В. 86
Козинський О. П. 33
Коломієць Н. Д. 87
Кочерга А. А. 91, 94
Кулжинський С. 72
Кунець В. В. 89
Купко П. 66
Куценко О. М. 80
Левитський Б. Г.
(*Левитский Б. Г.*) 30, 33, 64, 75

- Легкун Т. В. 89
Лещенко П. І. 63, 65
Любіщев О. О. 21
Матієць М. І.
(*Матієц М. І.*) 20, 33, 48, 56, 75, 78, 79
Маргацький Є. 63
Мельник Ю. Ф. 80, 86
Милоченко В. І. 64
Михайлов І. І. 50
Михалин А. І. 76
Міхно В. В. 42
Міхновський Д. К. 33, 37, 64
Мягкова О. І. 78
Нагаєвич В. М. 51, 80, 81, 82, 83, 84, 88, 90, 91, 93
Нікітін Я. С. 33, 36
Овсянніков О. І. 48
Омельченко П. І. 77
Опара М. М. 91, 94
Осьмак К. І. 9
Очеретько Ф. І. 41, 42
Пахомов І. 18, 63
Пейхвассер М. 63
Пелих В. Г. 84
Перепеліцин Л. П. 84
Пієв 40
Повод М. Г. 84
Попик В. І. 84
Почерняєв Ф. К. 48, 77
Пронь Е. 85
Прідорогін М. І. 10, 54
Прянішніков Д. М. 8
Пустовіт Т. П. 86
Радченко В. І. 84
Ранюк Й. Г. 65
Рибаков 73
Рибалко В. П.
(*Рыбалко В. П.*) 48, 80, 86, 87, 90
Рюриков Ф. 25, 75
Савченко-Більський М. О. 14
Сагло О. Ф. 80, 82, 83, 86, 89, 90, 91, 93
Сазанів В. І.
(*Сазанов В. І.*) 62, 63, 65, 72, 86
Самбікин М. М. 65
Самородов В. М. 80, 81, 82, 83, 86, 94
Свємникова П. Б. 7
Сердюк В. С. 74
Симон М. О. 48
Сліпанський А. М. 50
Смислов С. Ю. 93
Соколюк Ю. О. 86
Сокрут В. І. 84
Соломаха А. О. 90
Стебут І. О. 8
Сухомлин А. М. 68, 74
Суша С. К. 86
Татаренко 40
Телешев М. С. 77
Томін Є. Ф. 84
Турский М. 87
Туткевич О. І. 65
Усенко Г. І. 33
Фісак Д. Ю. 49
Фортунатов О. Ф. 8
Халимон О. В. 82
Хоменко М. П. 84
Хохлов А. М. 85, 86
Цибенко В. Г. 88
Черниш О. О. 86
Чехлатий О. М. 87, 88, 89
Шевченко Л. В. 79
Шендрик Л. К. 89
Щебетюк Н. Б. 89, 92
Якименко М. А. 84, 91, 94
Якушкін І. В. 21, 22
Яшнов Л. 87

ЗМІСТ

Переднє слово	4
О. П. Бондаренко (1884–1937) – у дзеркалі життя й зоотехнічної науки	6
Основні дати життя і діяльності О. П. Бондаренка	54
Хронологічний показчик праць О. П. Бондаренка	61
Література про життя та діяльність О. П. Бондаренка	68
Іменний показчик	95

Наукове видання

НАГАСВИЧ Віталій Михайлович
САМОРОДОВ Віктор Миколайович
СОКИРКО Михайло Петрович
ПОСТЯ Анатолій Михайлович

ЗВИТЯЖЕЦЬ

НАУКОВОГО СВИНАРСТВА

О. П. БОНДАРЕНКО
(1884–1937)

За науковою редакцією В. М. Смородова
Художньо-технічний редактор Г. П. Грибан
Коректор С. О. Пасіпний
Обкладинка Є. Г. Прокопенка
Комп'ютерна верстка Є. Г. Прокопенка

Підписано до друку 18.03.21. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookC.
Ум. друк. арк. 5,8. Ум. фарб.-відб. 6,3.
Обл.-вид. арк. 4,8. Тираж 100 пр. Вид. № 5.

Мова українська та російська

На обкладинці фото: О. П. Бондаренка. 30-ті рр. XX ст. Будинок Полтавської сільськогосподарської дослідної станції. 1910 р. Свині миргородської породи.

Видавець та виготівник: ПП «Дивосвіт».
36039, Полтава, вул. Раїси Кириченко, 36, оф. 3.
Тел. (0532) 50-65-63.
Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 866 від 22.03.02.

РАДИМО ПРОЧИТАТИ ІСТОРИКО-БІБЛІОГРАФІЧНУ СЕРІЮ

**«Постаті аграрної та біологічної науки Полтавщини:
факти, документи, бібліографія»,
засновану доцентом Полтавської державної
аграрної академії В. М. Самородовим у 2005 р.**

Академік М. І. Вавилов і Полтавщина: факти, документи, бібліографія / уклад.: Самородов В. М., Халимон О. В.; наук. ред. В. А. Вергунов. – Полтава: Верстка, 2005. – 180 с. (Кн. 1).

В. В. Докучаєв і Полтавщина: факти, документи, бібліографія / уклад.: Самородов В. М., Кигим С. Л.; наук. ред. К. М. Ситник. – Полтава: Верстка, 2007. – 184 с. (Кн. 2).

**«Велика єдність праці і культури»: штрихи до портрета сортови-
пробувальника і селекціонера Петра Шеренгового** / уклад.: Самородов В. М., Дениско Т. О., Каневська Л. П.; наук. ред. В. М. Самородов. – Полтава: Верстка, 2006. – 72 с. (Кн. 3).

Серед квітів і трав: штрихи до портрета ботаніка та природоохоронця Олени Байрак / уклад.: Самородов В. М., Козельська Г. А.; наук. ред. В. М. Самородов. – Полтава: Верстка, 2007. – 84 с. (Кн. 4).

В. І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія / уклад.: Самородов В. М., Кигим С. Л.; наук. ред. К. М. Ситник. – Полтава: Полтавський літератор, 2008. – 260 с. (Кн. 5).

Серця золотий запас: штрихи до портрета вченого, організатора аграрної науки Федора Почерняєва / уклад.: Нагаєвич В. М., Самородов В. М.; наук. ред. В. П. Рибалко. – Полтава: РВВ ПДАА, 2009. – 104 с. (Кн. 6).

Природознавець Микола Гавриленко: епоха та пам'ять / уклад.: Самородов В. М., Кигим С. Л.; наук. ред. М. В. Гриньова. – Полтава: РВВ ПДАА, 2009. – 203 с. (Кн. 7).

«Бентежний талант хлібороба»: штрихи до портрета агроєколога Семена Антонця / уклад.: Самородов В. М., Поспелов С. В.; наук. ред. Самородов В. М. – Полтава: Дивосвіт, 2010. – 236 с. (Кн. 8).

В. І. Сазанов: портрет розбудовника сільськогосподарської дослідної справи та громадянина / уклад.: Вергунов В. А., Самородов В. М.; наук. ред. Вергунов В. А. – РВВ ПДАА, 2011. – 174 с. (Кн. 9).

Апостол раціонального рільництва С. Ф. Третьяков / уклад.: Вергунов В. А., Самородов В. М., Опара Н. М.; наук. ред. Вергунов В. А. – Полтава: РВВ ПДАА, 2011. – 174 с. (Кн. 10).

Постаті природознавства та музейництва Полтавщини (XIX–XX ст.) / Самородов В. М., Кигим С. Л.; за наук. ред. В. М. Самородова. – Полтава: Дивосвіт, 2016. – 144 с. (Кн. 11).

Аграрний просвітник О. О. Іллічевський (1865–1941) / Самородов В. М., Халимон О. В.; за наук. ред. В. М. Самородова. – Полтава : Дивосвіт, 2020. – 98 с. (Кн. 12).